

Sihhat Açısından Kıraat Çeşitlerinin Kavramsal Anlamda Değerlendirilmesi

Conceptual Evaluation of Kıraat Types in Terms of Authentic

Yunus İşeri

Dr., Bağımsız Araştırmacı

PhD., Independent Researcher

yunusiseri123@gmail.com orcid.org/0000-0003-3475-4524

Article Information/Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 14 February/Şubat 2022

Accepted/Kabul Tarihi: 20 June/Haziran 2022

Published/Yayın Tarihi: 15 December/Aralık 2022

Pub Date Season/Yayın Sezonu: June / Haziran

Volume/Cilt: 26 **Issue/Sayı:** 2 **Pages/Sayfa:** 471-489

Cite as/Atıf: İşeri, Yunus. "Sihhat Açısından Kıraat Çeşitlerinin Kavramsal Anlamda Değerlendirilmesi". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 26/2 (Aralık 2022), 471-489. <https://doi.org/10.18505/cuid.1073516>

İşeri, Yunus. "Conceptual Evaluation of Kıraat Types in Terms of Authentic". *Cumhuriyet Theology Journal* 26/2 (December 2022), 471-489. <https://doi.org/10.18505/cuid.1073516>

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology/ Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Yunus İşeri).

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Conceptual Evaluation of Kıra'at Types in Terms of Authentic

Abstract: Concepts are the key to the world of meanings, which include many senses. Knowing the soundness of kıra'ats and understanding certain issues connected to kıra'at views that was conveyed have importance since it is both related to Qur'an and kıra'at dicipline. Conceptionally, the necessity to go into kıra'ats breeds because studying on concepts related to variations of recitations concerned about its dicipline puts across the issue thoroughly. Therefore, recitation kinds are terminologically accounted for its accuracy in this article. Our research, which deals with the types of kıra'ats, reveals which terms related to the subject are used to express the readings that fall into the scope. It also gave place to different opinions among scholars on this subject. However, while evaluating the types of recitation, the prominent views and conceptual approaches of the early kıra'at authorities were taken as the basis. Thus, it is aimed to reach more robust information on the subject. Because, while the science of recitation is systematized and matured on certain foundations, the period of narration, compilation and classification has an undeniable importance in reaching more accurate information about the subject. The main purpose of this research is to contribute to the enlightenment of some closed points related to the types of kıra'ats, which are understood to have not reached a certain clarity in the kıra'at literature. Regarding the concepts used about the types of kıra'at, first of all, the main sources of the field were consulted, and the meaning of the terms in this subject was revealed with examples from time to time. Comparisons were made between the concepts related to the subject, and the reason for the confusion between some concepts was mentioned. Then, the accuracy of the types of kıra'ats is discussed within the framework of the views of the scholars who are accepted as the authority in the science of kıra'at. Although the first-term kıra'at scholars approached to recitations similarly, the accuracy of recitation views, reading situation of valid kıra'at imams, whether some recitations are accurate, issues such as these are discussed. Kıra'ats are divided into acceptable and unacceptable. For acceptable recitations, the concepts of mutawatir, saħih and famous are used. The concepts of mutawatir, saħih and mashoor are used for acceptable kıra'ats. There are different approaches as to one kıra'at is either valid or rumour. When the basic works of recitation literature are examined, the concepts of saħih, mutawatir and mashoor kıra'at, which are seen to be used for acceptable kıra'ats, have been compared with the same concepts of hadith science, leading to a negative approach to some authentic recitations. However, the prominent point in the ancient sources of the field is that these three concepts were used for authentic readings. On the other hand, while the mashoor kıra'at expression in the first period kıra'at works meant saħih kıra'ats, which gained popularity and were also known by the majority of kıra'at imams and narrators, this concept was perceived by some as a type of kıra'at in the later period. There are also some types of kıra'at that do not meet the health conditions of kıra'at, although it is included in some sources. These were named as shâzz, ahad, mawzû or mudrec, based on the way the kıra'at is conveyed, or the mushaf line and its agreement with Arabic. The term shâzz has been used as a roof concept for such undesirable kıra'ats. Ahad kıra'at and mudrec kıra'at, which are types of shâzz kıra'at, which do not meet the three criteria required for a kıra'at vechine to be accepted, differ from the others. Some of the recitation aspects included in these two types of kıra'at were not accepted as the Qur'an because they were not suitable for the mushaf line agreed by the Companions, although they were in accordance with the Arabic language and were also transmitted with sound proofs. It may be possible that these are from the Ahruf-u-seb'a mentioned in the hadiths. However, even if they are authentic, they do not comply with the mushaf line. Therefore, it was stated that they were abrogated in the last Arda, and these two types of kıra'at were accepted as shâzz. Müdrac kıra'ats were also evaluated in two ways. First: They may have been abrogated even though they were among the kıra'ats read before. Second: It is possible that these are the tafsir multiplicities found in the special companion mushafs. Although valid kıra'ats in old recitation works are ment as mashoor recitations, this concept is thought as a kıra'at kind in the later term. There are some kıra'at kinds which do not have valid kıra'at features despite that they are in a few sources. These are shâzz, âhad, müdrac in the confrontation of issues such as its conveying way, Qur'an and Arabian but shâzz is used as a main term for these kıra'ats. In this article, some misunderstood points will be explained, by focusing on the center of old pieces about kıra'at kinds and the accuracy of valid kıra'ats will be taken in hand, mentioning about the connections in concepts, whic include meanings and senses. In this context, it will be spoken to the concepts that recitations scholars use to remark kıra'at kinds and their definitons. Lastly, different approaches will be analyzed.

Keywords: Reading Qur'an and Kıra'at, Saħih, Mutawatir, Mashoor, Shâzz, Soundness.

Sıhhat Açıısından Kıraat Çeşitlerinin Kavramsal Anlamda Değerlendirilmesi

Öz: Kavramlar pek çok manaları tazammun eden anlamlar dünyasının anahtarları hükmündedir. Bilhassa Kur'an'ı alakadar etmesi cihetiyle kıraatlerin sıhhat derecelerinin bilinmesi ve nakledilen kıraat vecihleriyle ilgili bazı temel meselelerin anlaşılması önem arz etmektedir. Kıraat ilmini birinci derecede alakadar eden kıraat çeşitleriyle ilgili kavramların irdelenmesi, bazı konuların daha

iyi anlaşılmasını sağlayacağından kavramsal anlamda kıraatlere değinme gereğini doğurmuş ve bu yüzden makalede sıhhat açısından kıraat türleri istilâhî anlamda izah edilmiştir. Kıraat çeşitlerini mevzu edinen bu araştırmamız, konuyla ilgili terimlerin hangi kapsama giren kıraatleri ifade etmek için kullanıldığını ortaya koyarken bilginler arasındaki farklı düşüncelere de yer vermiştir. Ancak, kıraat çeşitleri değerlendirilirken daha çok ilk dönem kıraat otoritelerinin öne çıkan görüşleri ve kavramsal yaklaşımları esas alınmıştır. Böylelikle konuyla alakalı daha sağlam bilgiye ulaşmak amaçlanmıştır. Zira kıraat ilmi belli temeller üzerine sistemleşip olgunlaşırken konu hakkında daha doğru bilgiye ulaşmada rivayet, tedvin ve tasnif döneminin inkâr edilemeyecek derecede önemi bulunmaktadır. Bu araştırmada hedeflenen temel amaç, kıraat literatüründe belli bir netliğe kavuşmadığı anlaşılan kıraat çeşitleriyle alakalı kapalı kalmış bazı noktaların aydınlatılmasına katkı sağlamaktır. Kıraat türleri hakkında kullanılan kavramlarla alakalı öncelikle alanın temel kaynaklarına müracaat edilmiş, bu konudaki terimlerin hangi manada kullanıldığı, yer yer örneklerle ortaya konulmuştur. Konuyla ilgili kavramlar arasında karşılaştırmalar yapılmış, bazı kavramlar arasında bulunan karışıklığın sebebine değinilmiş, kıraat ilminde otorite kabul edilen âlimlerin değerlendirmeleri çerçevesinde kıraat çeşitlerinin sıhhat durumları ele alınmıştır. İlk dönem kıraat âlimlerinin kıraatlere yaklaşımları çoğunlukla benzerlik göstermiş ise de kıraat vecihlerinin sıhhati, sahîh kabul edilen kıraat imamlarının tek kaldığı okuyuşların durumu, sened açısından bazı kıraatlerin sıhhat derecesine ulaşip ulaşmadığı gibi konular tartışılmış ve netice itibarıyla kıraatler, makbul olan ve olmayan şeklinde ikiye ayrılmıştır. Makbul kıraatler için mütevâtir, sahîh ve meşhûr kavramları kullanılmıştır. Bir kıraatin hangi açıdan sahîh veya mütevâtir olacağı hususunda yer yer farklı yaklaşımlar sergilenmiştir. Kıraat literatürünün temel eserleri incelendiğinde makbul kıraatler için kullanıldığı görülen sahîh, mütevâtir ve meşhûr kavramları, bazılarınca hadis ilminin aynı yöndeki kavramlarıyla kıyaslandığından bazı sahîh kıraatlere de olumsuz yaklaşılmaya yol açmıştır. Ancak, alanın kadim kaynaklarında öne çıkan husus, bu üç kavramın sahîh kıraatler için kullanılmış olmasıdır. Öte yandan ilk dönem kıraat eserlerinde meşhûr kıraat ifadesinden, şöhret derecesinde yaygınlık kazanan ve aynı zamanda kıraat imamları ve râvîlerinin çoğunluğu tarafından bilinen sahîh kıraatler kastedilmişken sonraki dönemde bu kavram, bazıları tarafından bir kıraat türü şeklinde algılanmıştır. Birtakım kaynaklarda yer aldığı halde kıraatin sıhhat şartlarını taşımayan bazı kıraat çeşitleri de olmuştur. Bunlar, kıraatin nakil şekline veya Mushaf hattına ve Arapçaya muvâfakatı gibi hususlar muvacehesinden bakılarak şâz, âhâd, mevzû veya müdrec şeklinde isimlendirilmiştir. Makbul olmayan bu tür kıraatler için çatı kavram olarak şâz terimi kullanılmıştır. Bir kıraat vechinin kabul edilebilmesi için gerekli olan üç kriteri taşımayan şâz kıraat çeşitlerinden âhâd kıraat ile müdrec kıraat diğerlerinden farklılık göstermektedir. Bu iki kıraat çeşidine dâhil olan bazı okuyuş vecihleri Arapçaya uygun oldukları ve sahîh senedle de nakledildikleri halde sahabenin icma ettiği Mushaf hattına uygun olmamaları nedeniyle Kur'ân olarak kabul görmemiştir. Bunların, hadislerde değinilen ahurf-u seb'adan olma ihtimali bulunabilir. Ancak bunlar sahîh olsa bile mushaf hattına uymamaktadır. Dolayısıyla son arza'da neshedilmiş oldukları ihtimali öne sürülerek bu iki kıraat çeşidi şâz kabul edilmiştir. Müdrec kıraatler de iki şekilde değerlendirilmiştir. Birincisi: Önceleri okunan kıraatlerden oldukları halde neshedilmiş olabilirler. İkincisi: Bunların özel sahabe mushaflarında bulunan tefsir amaçlı ziyadeliklerden olma ihtimali söz konusudur. Bu makalede kıraat türleri hakkında kadim eserler merkeze alınarak yanlış anlaşılmuş bazı hususlar izah edilecek, kıraatlerin tazammun ettikleri manalar açısından kavramlar arasındaki bağlantılara değinilerek sahîh kıraatlerin güvenilirliği ele alınacaktır. Bu bağlamda kıraat ilminde öncü âlimlerin kıraat çeşitlerini belirtmek için kullandığı kavramlara ve bunların tanımlarına değinilecek, konuyla ilgili âlimlerin farklı yaklaşımları analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân-ı Kerîm Okuma ve Kıraat, Sahîh, Mütevâtir, Meşhûr, Şâz, Sıhhat.

Giriş

Allah Teâla engin rahmetinin bir gereği olarak, muhatabın kolayına geldiği şekilde Kur'ân'ı okumasına imkân tanımak üzere farklı kıraat vecihlerine müsaade etmiştir. Ruhsat tanınan bu vecihler Resûlullah (s.a.v) tarafından sahâbeye öğretilmiştir.¹ Kur'ân'ın muhtevasından kabul edilen sahîh kıraat vecihlerinin okunmasına ve nakledilmesine sahâbe, tabiûn ve daha sonra gelen âlimler önem vermişlerdir. Bu bağlamda, Allah kelamının içine beşer sözünün karışmasını engellemek maksadıyla kıraatlerin sıhhati üzerinde ciddiyetle durulmuş ve bir kıraatin sahîh kabul edilebilmesi için bazı kıstaslar konulmuştur. Nakledilen kıraat vecihleri, sahîh kıraatte bulunması gereken şartları taşıma durumuna göre farklı kategorilerde değerlendirilmiştir.

¹ Ebû Şâme el-Makdisî, bu hakikati vurgulamak için İbn Mücâhid'den naklederek *ورحة للمسلم توسعة* ifadesini kullanır. bk. Şihabuddin Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim el-Makdisî Ebû Şâme, *el-Murşidu'l-Veciz ilâ 'Ulûmin Tete'alleku bi'l-Kitâbi'l-'Azîz*, thk: Tayyar Altıkulaç (Beyrût: Dâru's-Sadr, 1975), 168).

Kıraat ilminde yer alan temel konulardan biri, ister sahîh ister şâz kıraatlerle alakalı olsun genel anlamda kıraat çeşitleri konusudur. Ancak, makale kapsamında ele alınan kıraat türlerinin kavramsal anlamda değerlendirilmesine dair geniş çaplı bir çalışmaya rastlayamadık. Günümüzde konuyla ilgili bazı araştırmalar yapılmış ise de bunlarda kavramsal olarak kıraat çeşitleri etraflıca ele alınmamış, kıraat çeşitleri hakkındaki kavramlar arasında nasıl bir fark bulunduğu, bu ilmin temel kaynakları esas alınarak detaylı şekilde ortaya konulmamıştır. Özellikle sahîh kıraatler hakkında kullanılan kavramların medlûlleri hususunda kapalılık devam etmiştir. Bu araştırmada, kıraat ilminin temel kaynaklarında *sahîh*, *mütevâtir* ve *meşhûr* kavramlarının hangi kıraatler için kullanıldığı ve on kıraatten âhâd kapsamına girenlerin bulunup bulunmadığı irdelenecektir. Öte yandan makbul olan kıraat türleri ile makbul olmayan kıraat türleri hakkında birtakım kavramlardaki kapalılığın ve bunlar arasında bulunan bazı karışıklıkların giderilmesi de hedeflenmektedir. Ele alınan konu muhteva itibarıyla lügat, usul-ü hadis, ulûmu'l-Kur'ân ve kıraat ilmi gibi alanlarla alakalı olduğundan, arz edilen alanlardaki genel literatürden yararlanılmıştır.² Kıraat çeşitlerini kavramsal anlamda inceleyen bu çalışmada, alanın temel kaynakları esas alınarak mevzuların ortaya konulmasına itinâ gösterilmiş, yer yer konu etrafında yazılmış güncel bazı çalışmalardan istifade edilmiştir. Araştırmada öncelikle kıraat türleri hakkında yapılmış bazı tasniflere yer verilecektir. Konuyla ilgili kısa bazı değerlendirmelerden sonra sahîh kıraatler ve şâz kıraatler hakkında kullanılan kavramlar farklı başlıklar altında ele alınacak ve bu kavramlar etrafında birtakım değerlendirmeler yapılacaktır.

1. Kıraat Türleri Hakkında Tasnifler

Kıraatler genellikle kıraatin sıhhat kriterlerini taşıyıp taşıyamamasına bağlı olarak değişik şekillerde tasnif edilmiştir. Bu konuda ikili, üçlü ve altılı tasnifler bulunmaktadır. Üçlü tasnifte de farklı yaklaşımlar söz konusudur. Bunların sırayla ele alınması önem arz etmektedir.

a. *İkili Tasnif*: Kıraat âlimlerinden İbnü'l-Cezerî'nin (öl. 833/1429) *en-Neşr*'deki tasnifi ile Ebû Şâme'nin (öl. 665/1267) tasnifidir. Ebû Şâme kıraatleri genel olarak sahîh ve şâz şeklinde ikili tasnife tâbi tutmuştur.³ Sahîh kıraatler için ayrıca *المُجْمَع عَلَيْهِ* "üzerinde icma sağlanan" ifadesini kullanan Ebu Şâme, *sahîh* veya *üzerinde icma sağlanan kıraat* ifadeleriyle sadece *kıraat-ı seb'a'yı* kastetmiştir.⁴

İbnü'l-Cezerî de *en-Neşr* isimli eserinde kıraatlerin çeşitleri hususunda Ebû Şâme ile aynı yönde fikir belirterek sıhhat şartlarını⁵ taşıyan kıraatler için *sahîh*, sıhhat şartlarını taşımayanlar için ise kimden ve ne şekilde nakledildiğine bakmaksızın şâz ifadesini kullanmaktadır. Bu yaklaşımından onun kıraat çeşitleri hakkında ikili tasnifi benimsediği anlaşılmaktadır.⁶ Ancak Ebû Şâme, sadece kıraat-ı seb'a için *sahîh* ifadesi kullanırken İbnü'l-Cezerî, yedi kıraatle birlikte diğer üç kıraat için de *sahîh* nitelemesi yapmaktadır. Bunların dışında kalanları ise şâz kategorisinde değerlendirmektedir.⁷

b. *Üçlü Tasnif*: Bu tasnif şeklinde dört farklı yaklaşım sergilenmiştir.

b.1. *Birinci yaklaşım*: İbnü'l-Cezerî'nin *Müncidü'l-mukriîn*'de yer verdiği kıraat tasnifidir. İbnü'l-Cezerî, sonradan yazdığı *en-Neşr* isimli eserinde kıraatleri iki gurupta ele almış ise de *Müncid*'de *mütevâtir*, *sahîh* ve şâz şeklinde üç kısma ayırmıştır. *Mütevâtir*'i açıkladıktan sonra sahîh kıraati de *müstefiz*⁸ ve *gayr-ı müstefiz* şeklinde taksim etmiş; *müstefiz*'i mütevâtir kısmında, *gayr-ı müstefiz*'i ise

² Bu kapsamda kavram eksensli bir çalışma olması hasebiyle İbn Fâris'in *Mek'âyisu'l-lüğa*, Fer'ahîdî'nin *Kitâbu'l-ayn*, Ezherî'nin *Tehzîbu'l-lüğa* ve Cevherî'nin *Shâh* isimli eseri gibi kadim lügat kaynaklarına müracaat edilmiştir. Kıraat ilmini ilgilendirmesi hasebiyle de kıraat kavramları hakkında telif edilmiş Devserî'nin *Muhtasaru'l-ibârât*, Abbas el-Bâz'ın *Mebâhis fi 'ilmi'l-kirâât*, Salah el-Hüdhüd'ün *Mustalahâtu 'ilmi'l-kirâât* gibi kıraatlerle ilgili istilâh kitaplarına ve çalışılan kavramların geçtiği İbn Cinnî'nin *el-Muhteseb*, Sehâvî'nin *Cemâlu'l-kurrâ*, Ebu Şâme'nin *Murşidu'l-Vecîz* ve İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr* gibi ilk dönem kıraat eserlerine başvurulmuştur. Öte yandan usul-ü hadis kavramlarıyla münasebeti cihetiyle de İbn Salah'ın *Ulumu'l-hadis* ve İbn Hacer'in *Nüzhetü'n-nazar* gibi eserlerinden faydalanılmıştır.

³ bk. Ebû Şâme, *Murşidu'l-vecîz*, 168.

⁴ bk. Ebû Şâme, *Murşidu'l-vecîz*, 174.

⁵ Kıraatin sıhhat şartları için bk. Ebû Şâme, *Murşidu'l-vecîz*, 178.

⁶ Şemsuddin Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. Yusuf İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kirââti'l-âşr*, thk: Şeyh Zekeriyya 'Umeyrât (Beyrût: Dâru Kütübî'l-İlmiyye, 2011), 1/9, 44, 45.

⁷ Şemsuddin Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. Yusuf İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukriîn ve murşidu't-tâlibîn* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999), 18; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/9, 45.

⁸ *Müstefiz*: Hadisçilere göre üç ve üçten fazla ravinin naklettiği haberdir. Normal şartlarda yalan olması ihtimali kalmayacak seviyede insanlar arasında yayılan haber veya rivâyetler için kullanılan bir kavramdır. Fazla yayılması sebebiyle bu şekilde tesmiye edilmiştir. Nitekim suyun fazla

şâz kısımda değerlendirmiştir. Her ne kadar, *Müncid* isimli eserinde üçlü tasnif yapmış olsa da müstefiz olanı mütevâtir kısıma, gayr-ı müstefiz'i ise şâz kısma dâhil etmesiyle aslında kıraatleri mütevâtir ve şâz olmak üzere ikiye ayırmış olmaktadır. Nitekim daha sonra kaleme aldığı *en-Neşr* adlı eserinde yukarıda da değinildiği üzere, kıraatleri sahîh ve şâz olmak üzere sadece iki grupta incelemiştir.⁹ İbnü'l-Cezerî'nin sonradan kaleme aldığı eserinde kıraatleri iki gurupta değerlendirmesine bakılırsa önceki düşüncesini olgunlaştırdığı ve kabul edilebilirlik açısından kıraatlere yaklaştığı görülmektedir.

b.2. *İkinci yaklaşım*: Mekkî b. Ebî Talib'in (öl. 437/1045) yaklaşımıdır. Bu yaklaşım şeklinde kıraat vecihleri, kabul edilip edilmemeleri açısından incelenmiştir. Kıraatler, Mushaf hattına muvafakat ve senedin sıhhati yönünden *sahîh*, *âhâd* ve *şâz* şeklinde gruplandırılmıştır. *Sahîh kıraat*: Bir kıraatin sahîh kabul edilmesi için gerekli üç şartı taşıyan kıraattir. Sıhhatine ve doğruluğuna hükmedilip kendisiyle amel edilen ve günümüzde okunan kıraatler bu kısma girmektedir. *Âhâd kıraat*: Âhâd bir senedle nakledilen ve Arap diline de muvafık olduğu halde Mushaf hattına muhalif olan kıraattir. Bu kıraat sıhhat açısından kabul edilebilse de Kur'ân diye okunmaz.¹⁰ İbnü'l-Cezerî, Mekkî b. Ebi Tâlib'in bu taksimde yer verdiği *âhâd kıraat'i*, *gayr-i müstefiz* şeklinde tanımlayarak şâz kategoride değerlendirmiştir.¹¹ *Şâz kıraat*: Nakil itibarıyla güvenilir olmayan veya nakil itibarıyla güvenilir olduğu halde Arapçaya uygun olmayan kıraattir. Mekkî b. Ebi Tâlib, Mushaf hattına muvafık olsa bile bu kıraat çeşidinin kabul edilemeyeceğini belirtmiştir.¹²

b.3. *Üçüncü yaklaşım*: Bulkînî Salih b. Ömer (öl. 868/1464) ve Mustafa Sâdık er-Râfiî'nin (öl. 1356/1937) yaklaşımıdır. Bunda ise kıraat çeşitleri *sahîh*, *âhâd* ve *şâz* şeklinde ele alınmıştır. Bu tasnifte Mushaf hattına muhalif olan kıraatler, sahîh rivâyetle nakledilmiş olsa bile *âhâd* kapsamında görülmüştür. Ancak, kıraat-ı seb'a haricindeki üç kıraat de Mushaf'ın yazı şekline muvafık oldukları ve sahîh nakille de aktarıldıkları halde tevâtürü hususunda ihtilaf edildiği gerekçesiyle¹³ *âhâd* kısmında değerlendirilmiştir. Bu yaklaşım şekline göre *sahîh* (yedi kıraat) ile *âhâd* (üç kıraat) dışında kalan kıraatler ise şâz niteliklidir. Tabiîn'den A'meş (öl. 148/765), Yahya b. Vessâb (öl. 103/722) ve Saîd b. Cübeyr'in (öl. 94/713) kıraatleri bunlardan birkaçıdır.¹⁴

b.4. *Dördüncü yaklaşım*: Kastallânî'nin (öl. 923/1517) yaklaşım şeklidir. Kastallânî, kıraatleri tevâtür şartını taşıyıp taşıyamaları durumuna göre tasnif eder ve üç kısma ayırır: *Birincisi*: Tevâtürü hususunda ittifak edilen kıraatlerdir. Bunlar kıraat-ı seb'a denilen yedi kıraattir.¹⁵ *İkincisi*: (Sahîh/mütevâtir kıraatin üç şartını da taşıdığı halde yine de bazı âlimlerce) tevâtüründe ihtilaf edilen kıraatlerdir.¹⁶ Bu görüş sahipleri, kıraat-ı seb'a dışındaki üç kıraati bu kısma dâhil ederler.¹⁷ *Üçüncüsü*: Şâz oluşunda ittifak edilen kıraatlerdir.¹⁸ Bunlar kıraat-ı 'aşere (on kıraat) haricindeki diğer dört kıraattir.¹⁹ Fakat ileride ele alınacağı üzere bu tasnif şekli bazı açılardan problemli gözükmektedir.²⁰

c. *Altıncı Tasnif*: Suyûtî'nin kıraat çeşitleri hakkındaki tasnifidir. Ulaşabildiğimiz kadarıyla Suyûtî'den önceki âlimlerde bu tasnif şekli görülmemektedir. Suyûtî, İbnü'l-Cezerî'nin konu hakkındaki görüşlerine katılmakla birlikte onun konu etrafındaki

miktarda akması için de فَاحِشٌ "Su bol miktarda aktı." ifadesi kullanılır. bk. Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Hacer el-Askalânî, *Nüzhetu'n-nazar fî tavzîhi nühbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser*, thk: Abdullah b. Dayfullah er-Ruhaylî (Riyad: Matbaatu Sefir, 2001), 49.

⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/9, 45.

¹⁰ bk. Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *el-İbâne 'an Me'âni'l-Kırâât*, thk: Abdulfettah İsmâil Şelebî (Mısır: Dâru Nehda, 1960), 51-52.

¹¹ İbnü'l-Cezerî, *Müncid*, 18-19.

¹² bk. Mekkî, *el-İbâne*, 51-52.

¹³ Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Kastallânî, *Letâifu'l-İşârât li Fünûni'l-Kırâât*, thk: Merkezu'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye (Medine: Mecme'u Melik Fehd li Tibâeti'l-Mushaf, 2013), 355.

¹⁴ Kastallânî, *Letâifu'l-İşârât*, 1/355; Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâleddin es-Suyûtî, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, thk: Muhammed Ebul Fadl İbrâhim (Kahire: Hey'etu'l-Mısriyye el-Amme li'l-Kitâb, 1974), 1/258; Mustafa Sadık b. Abdurrezzak b. Said er-Râfiî, *l'câzu'l-Kur'ân ve'l-belâğatu'n-Nebeviyye* (Beyrut: Dâru Kütübi'l-İlmiyye, 2005), 41-42.

¹⁵ Kastallânî, *Letâifu'l-İşârât*, 1/355; Kastallânî'nin zikrettiği bu kıraatler, Nâfi' b. Abdurrahman, Ebû Mâbed İbn Kesîr, Ebû 'Amr b. Ala, İbn 'Âmir, Âsım b. Behdele, Hamza b. Habîb ve Ali b. Hamza el-Kisâî'nin kıraatleridir. Bu kıraat imamları ve râvileri hakkında detaylı bilgi için bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/99-173.

¹⁶ bk. Kastallânî, *Letâifu'l-İşârât*, 1/355.

¹⁷ Bunlar, Ebû Cafer el-Kârî, Yakub el-Hadramî ve Halef b. Hişâm'ın kıraatleridir. bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/173-198).

¹⁸ On kıraate ilâve edilerek "on dört kıraat" kategorisine alınan ve şâz olarak kabul edilen kıraatler şunlardır: İbn Muhaysin, Yahya b. Mübârek el-Yezîdî, Hasan el-Basrî ve A'meş'in kıraatleri. bk. Kastallânî, *Letâifu'l-İşârât*, 1/181-186.

¹⁹ Kastallânî, *Letâifu'l-İşârât*, 1/355.

²⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/42, 44-45.

tahkikatından yola çıkarak sıhhatleri bakımından kıraatleri mütevâtîr, meşhûr, âhâd, şâz, mevzû ve müdrec şeklinde altılı tasnife tabi tutar. Mütevâtîr ve meşhûr'u sahîh kıraat olarak niteler, diğer dört kıraat çeşidini ise şâz kısmında değerlendirir.²¹

Araştırmamızda kıraat çeşitleriyle ilgili kavramlar, belli başlıklar altında ele alınacaktır.

2. Sahih Kıraatler İçin Kullanılan Kavramlar

Âlimler, kıraat-ı 'aşere şeklinde şöret bulan sahîh kıraatleri belirtmek için mütevâtîr, sahîh ve meşhûr olmak üzere üç farklı kavram kullanmışlardır. Bazı âlimler tarafından bu kavramlara, nispeten birbirinden farklı manalar yüklenmiş olsa da -aşağıda alanın temel kaynaklarına atfen ele alınacağı üzere- bunların kıraat-ı 'aşere için kullanıldığı söylenebilir.

2.1. Mütevâtîr Kıraat

Sözcük olarak v-t-r (وتر) kökünden türeyen mütevâtîr lafzı, lügatte, tek olmak, araya zaman girmekle beraber kesintiye uğramaksızın devam etmek ve birbiri ardınca gelmek gibi farklı manalara gelmektedir.²² Bu kavram, farklı ilim dallarında da kullanılmaktadır. Hadis ilminde mütevâtîr, yalan üzere birleşmeleri âdeten mümkün olmayan bir kalabalığın kendisi gibi bir kalabalıktan rivâyet ettiği ve her tabakada bu kalabalığın devam ettiği habere denir. Kıraat istilâhında ise Mushaf hattına ve Arap diline muvafık olması şartlarıyla birlikte, belli bir râvî sayısı tayin etmeksizin, kendisiyle ilim hâsil olacak şekilde senedinin bütün tabakalarında adalet ve zabt sahibi güvenilir râvîlerin kendileri gibi râvîlerden naklettiği, şâz veya illetli olmayan kıraat²³ şeklinde tanımlanmıştır.

Kıraatlerin mütevâtîrliği meselesi sadece isnad açısından düşünülmemelidir. Nitekim tevâtürün, isnâd tevâtürü, tabaka tevâtürü, amel ve tevârûs tevâtürü ve manevî tevâtür şeklinde bazı kısımları mevcuttur. Isnad açısından tevâtüre ulaşmayan herhangi bir kıraat vechi, tabaka tevâtürü ile teamül ve tevarûs tevâtürü sayesinde kuvvet kazanıp mütevâtîr hükmünü alabilir. Tevâtürün kısımları şu şekilde izah edilebilir:

İsnad tevâtürü: Hicri ilk üç asırda, normal şartlarda yalan üzere birleşmeleri mümkün olmayacak sayıda bir cemaatin rivâyeti şeklindeki tevâtürdür. Muhaddislerin tevâtürü bu kısımdandır.²⁴ Tevâtürün bu şekli, sahîh kıraatler için de zikredilebilir. Zira sahîh kıraatler de ilk nesilden itibaren ümmetin üzerinde ittifak etmesi suretiyle çoğunlukla tevâtürle veya ona yakın bir senedle nakledilmiştir. Kaynaklarda sahîh on kıraatten senedi mütevâtîr olmayanların sahîh-müstefz oldukları ve mütevâtîr kıraat derecesine çıktıkları zikredilmiş, hatta kendisiyle kesin bilgi hâsil olacağı şekilde mütevâtîr oldukları söylenmiştir.²⁵

Tabaka tevâtürü: Isnad zinciri olmaksızın bir tabakanın diğer bir tabakadan alması şeklindeki tevâtürdür. Kur'ân'ın tevâtürü, bu tevâtür şekline örnektir. Zira Kur'ân, sahabe asrından itibaren her tarafta hem tedrisat ve tilâvet yoluyla hem de ezberleme ve okuma yönüyle tabakalar halinde nesilden nesile kesintisiz şekilde nakledilmiştir. Bunda muhaddislerin belirlediği kaidelere göre bir sened belirlemeye gerek yoktur. Bu tevâtür şeklinin, kıraatlerin tevâtürünün tesbitinde de önemli bir fonksiyon icra edeceği söylenebilir. Zira sahîh kıraatlerden sened yönüyle tevâtür derecesine ulaşamayan az sayıda kıraat vechileri bulunsa da bunlar sahâbenin icma ettiği Mushaf hattına muvafakat etmeleri yönüyle tevâtür derecesini elde etmiştir.²⁶ Bunun yanı sıra bu kıraatler tabaka tevâtürü²⁷ ile de mütevâtîr seviyesine ulaşmıştır. Nitekim Medine, Mekke, Kûfe, Basra ve Şam gibi beldelerin her birinde sahâbenin tedrisatında bulunan tâbîinden ders alan imamlar olmuştur. Bunlar, sahâbe ve tâbîin kanalından gelip kendilerine ulaşan

²¹ bk. Suyûtî, *İtkân*, 1/258, 264-265.

²² Ebû Abdîrrahmân Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'Ayn*, thk: Abdulhamid Hindâvî (Beyrut: Dâru Kutubi'l-İlmiyye, 2003), "vetr", 4/345; Ebû Nasr İsmail b. Hammad el-Cevherî, *Sihâhu Tâci'l-lüğa ve Sihâhu'l-'Arabî*, thk: Ahmed Abdulğafûr Attâr (Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987), "vetr", 2/843.

²³ İbnü'l-Cezerî, *Müncid*, 18; Kastallânî, *Letâifu'l-İşârât*, 1/362; İbrahim Muhammed el-Cermî, *Mu'cemu 'ulûmi'l-Kur'ân* (Dîmeşk: Dâru'l-Kalem, 2001), 221; Hamdi Salah el-Hüdhüd, *Mustalahâtu 'ilmi'l-kirâât fi dav'i 'ilmi'l-mustalahi'l-hadis* (Kahire: Darü'l-Besair, 2008), 2/896-897, 898; Muhammed Abbas el-Bâz, *Mebâhis fi 'ilmi'l-kirâât me'a beyâni usûli rivâyeti Hafs* (Kâhire: Dâru'l-Kalem, 2004), 44.

²⁴ Muhammed Enver Şâh el-Keşmîrî el-Hindî, *'Arfü's-sezî şerhu süneni't-Tirmizî*, tashih: Mahmud Şakir (Beyrût: Dâru Türâsi'l-'Arabî, 2004), 40; Muhammed Enver Şâh el-Keşmîrî el-Hindî, *İkfârü'l-mülhidîn fi zarâriyyâti'd-dîn* (Meclisu'l-İlmî: Pakistan, 2004), 5; Mübârekfûrî, *Mir'âtu'l-Mefâtih*, 380.

²⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/44-46; İbnü'l-Cezerî, *Müncid*, 18.

²⁶ Ebû Dâvûd Süleyman b. Necâh el-Kurtubî el-Emevî, *Muhtasaru't-tebyîn li hecâi't-tenzîl* (Medine: Mecme'u Melik Fehd, 2002), 1/134, 209, 215.

²⁷ Ayrıca bk. Ebu'l-Hasan Alemüddin Ali b. Muhammed b. Abdussamed es-Sehâvî, *Cemâlu'l-kurrâ' ve kemâlu'l-ikrâ'*, thk: Mervân Atiyye, Muhsin Hirâbe (Beyrût: Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, 1997), 324.

kıraat vecihlerini kesintisiz şekilde sonraki nesillere aktarmıştır. Aktarılan bu okuyuşlar her dönemde ümmetin genel kabulüne mazhar olmuştur.²⁸

Teamül ve tevâriis tevâtürü: Amelî konularda, yalanlamanın mümkün olmayacağı derecede müslümanların ittifak ettiği, uygulamalarla alakalı olan tevâtürdür. Abdestte misvak kullanmak, mazmaza ve istinşak yapmak, rükûya giderken ellerin kaldırılıp kaldırılmaması gibi amelî uygulamalarla ilgilidir. Tevatürün bu şekli tabaka tevâtürüyle de benzerlik göstermektedir. Bu çeşit tevâtürde ilk üç asırda sayılamayacak derecede kişilerin amel etmesi söz konusudur.²⁹ Tevatürün bu şeklinin kıraatler için de geçerli olduğu söylenebilir. Zira kıraatler, kitabetin yanı sıra şifahî ve uygulamalı olarak da adalet, zabt ve itkan sahibi hocalar kanalıyla büyük kitleler halinde nesilden nesile aktarılmıştır.³⁰

Manevî tevâtür (kadru'l-müşterek/ortak payda tevâtürü): Farklı râvilerce aynı meselenin değişik şekillerde zikredildiği yahut belli bir şeyin içerik olarak farklı kanallarla ayrı tarzlarla nakledildiği tevâtür şeklidir. Manevî tevâtürde rivayetlerin her biri kendi başına âhâd seviyede kalsa da tamamının aynı meseleye temas etmeleri yönüyle ortak paydada birleşirler. Böylelikle tevâtür manevî açıdan gerçekleşmiş olur.³¹ Tevatürün bu şekli, ayrı ayrı her bir kıraat için olmasa da sahîh kıraat vecihlerinin Kur'ân'da sübûtu için kuvvetli bir delil olarak gösterilebilir.

Kıraatin tanımı ve yukarıda zikredilen tevâtürün kısımları incelendiğinde görüleceği üzere sıhhatin şartlarını sağlaması halinde kıraatlerin naklinde tevâtür için her tabakada bulunması gereken asgari râvî sayısında bir sınırlamaya gerek kalmamaktadır. Ancak âlimler farklı adetlerde olmak üzere asgari râvî sayısı şartını zikretmişlerdir. Bunların bir kısmı asgari altı kişiyi yeterli görmüşlerdir. Bazıları da asgari on iki kişi olması gerektiğini, diğer bir kısmı ise yirmi kişi, hatta bazıları asgari kırk kişi olması gerektiğini savunmuştur.³² Ancak, tevâtür için asgari râvî sayısı, tanımında da belirtildiği üzere kıraatler için şart koşulmamıştır. Çünkü sıhhat için gerekli şartların tamamını barındıran kıraat vecihlerinden bazıları, sened açısından tevâtüre ulaşmamış olsalar da tabaka tevâtürü ile kuvvet kazanmaktadır. Buna ayrıca teâmül ve tevâriis tevâtürü de eklenince kıraat vecihlerinin tevâtüründe artık şüpheye mahal kalmamış olacaktır.

Başta Mekki b. Ebî Talib, Ebû Amr ed-Dânî (öl. 444/1053) ve İbnü'l-Cezerî gibi birçok kıraat âlimi tarafından, kıraatin mütevâtir sayılabilmesi için bazı şartları taşıması gerektiği belirtilmiştir. Bu bağlamda, bir kıraatin: 1. Hz. Peygamber'den (s.a.v) sikâ râvîler tarafından muttasıl senedle nakledilmesi; 2. Bir vecihle de olsa Arapçaya uygunluk arz etmesi; 3. Hz. Osman'ın (r.a) istinsah ettirdiği mushaflardan birisine muvafık olması gereği üzerinde durulmuştur. Ancak bu şartlardan her üçünü taşıması halinde bir kıraatin doğruluğuna, sıhhatine ve Kur'ân oluşuna hükmedileceği, tilâvet olunup kendisiyle namaz kılınabileceği söylenmiştir.³³

Yukarıdaki izahlar muvacehesinden değerlendirilecek olursa, kıraatlerdeki tevâtürün, hadislerin nakli hususunda zikredilen, *yalan üzere birleşmeleri âdeten mümkün olmayan bir kalabalığın, kendisi gibi bir kalabalıktan rivâyet ettiği ve her tabakada bu kalabalığın devam ettiği haber* manasındaki tevâtürden farklılık gösterdiği³⁴ anlaşılmaktadır. Zira sahîh kıraatler, mushafların istinsah heyetinin, ashabın ve sonra da ümmetin ittifak ettiği Mushaf hattına muvafık olması cihetiyle icmâya mazhar olmuştur.³⁵ Öte yandan Arapçaya uygunluk şartını da sağlamışlardır. Ayrıca bu kıraatler için ehli, itkan, adalet ve zabt sahibi kimseler yanında kabul görüp şöhrete ulaştığı gibi onlardan herhangi bir kimse bunlara şâz isnadında bulunmamıştır. Zikredilen bu unsurların tamamı birlikte değerlendirildiğinde, bazı kıraatlerin sened açısından tevâtür derecesine ulaşmamasından kaynaklanan eksiklik ortadan kalkacaktır. Nitekim Alemüddin es-Sehâvî (öl. 643/1245), Ebu Şâme ve İbnü'l-Cezerî gibi âlimler, senedinin sahîh olmasını, kıraatin

²⁸ Ebû Şâme, *Murşidu'l-veciz*, 168-169.

²⁹ Keşmîrî, *'Arfü's-şezî*, 41; Keşmîrî, *İkfârü'l-mülhidîn*, 6; Mübârekfûrî, *Mir'âtu'l-mefâtih*, 381.

³⁰ bk. Ebû 'Ubeyd Kasım b. Sellâm b. Abdullah b. Herevî, *Fedâilu'l-Kur'ân li'l-Kâsım b. Sellâm*, thk: Mervân el-Atiyye, Muhsin Hirâbe, Vefâ Takiyuddîn, (Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 1995), 361-362; Ebu'l-Kasım Muhammed b. Muhammed Muhibbuddin en-Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-neşr fi'l-kirâati'l-aşr*, thk: Mecdî Muhammed Sürûr (Beyrût: Dâru Kutubi'l-İlmiyye, 2003), 1/125, 139; 2/221.

³¹ Keşmîrî, *'Arfü's-şezî*, 41; Keşmîrî, *İkfârü'l-mülhidîn*, 6; Mübârekfûrî, *Mir'âtu'l-mefâtih*, 381.

³² bk. Ebû Şâme, *Murşidu'l-veciz*, 179-182; İbnü'l-Cezerî, *Müncid*, 18; Hüdhüd, *Mustalahâtu 'ilmi'l-kirâat*, 2/897.

³³ bk. Mekki, *İbâne*, 51; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/9, 14; İbnü'l-Cezerî, *Müncid*, 18.

³⁴ bk. Cafer Yerlikaya, "Kıraatlerin Sıhhat Kriterlerinin Değerlendirilmesi" (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 191.

³⁵ bk. Mekki, *İbâne*, 51.

tevâtürü için yeterli görürler. Diğer sıhhat şartlarını da sağlayan kıraatin Allah tarafından indirilmiş olduğuna hükmetmenin vücûbiyeti üzerinde dururlar.³⁶

Mütevâtir kıraatin tanımı ve sahîh kıraatin kriterleri açısından bakıldığında sadece yedi kıraatin değil, on kıraatin tamamının mütevâtir olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim İbnü'l-Cezerî, Abdulvehhâb es-Sübkî'den naklederek “Üç kıraat mütevâtir değildir.” demenin son derece delilsiz bir iddia olacağını, dinde sözü muteber hiç kimsenin böyle bir iddiada bulunmayacağını ve sadece tevâtürün ne olduğunu bilmeyen kimselerin bunların tevâtürünü kabul etmeyeceğini zikreder.³⁷ On kıraatten adalet ve zabt sahibi bazı râvîlerin yalnız kaldıkları birtakım okuyuşları bulunabilir. Ancak bu kıraatler, Arapçaya ve resm-i Mushaf'a muvafık bulunmakla beraber müstefiz (çok yayılan) ve telakki-i bi'l-kabule de mazhar olmuş ise bunların mütevâtir olduğuna ve kendileriyle kesin bilgi elde edileceğine hükmedilir.³⁸ Zira bu tür kıraatlerin tevâtürü, yalnız onu okuyan râvîlere göre değil, tüm Müslümanların yanında makbul oluşları sebebiyledir.³⁹

2.2. Sahih Kıraat

Sözcük olarak s-h-h (صَحَّ) kökünden türeyen *sahîh* lafzı lügatte, *sıhhatli, sağlam ve tüm ayıplardan beri olmak* gibi anlamlara gelir. Aynı zamanda, *kendisine itimad edilen şey* manasına da gelen sahîh kelimesi,⁴⁰ herhangi bir şeyin rivâyet ve mana açısından doğruluğuna işaret etmek için kullanılır.⁴¹ Hadis ilminde, “Adalet ve zabt sahibi râvîlerin muttasıl bir senedle rivâyet ettikleri şâz ve muallel olmayan hadis”⁴² şeklinde tanımlanmıştır.

Kıraat ıstılahında ise sahîh kıraat, *Arapça dil kaidelerine ve Resmu'l-Mushaf'a muvafık olmakla beraber senedinin başından sonuna kadar, adalet ve zabt sahibi râvîlerin yine kendileri gibi kimselerden sahîh senedle naklettikleri kıraatlere denir.*⁴³ Sahih kıraat ile mütevâtir kıraatin tanımı benzerlik gösterse de aralarındaki fark ileride ele alınacaktır. İbnü'l-Cezerî'nin *Müncid*'deki taksimine göre ikiye ayrılan sahîh kıraatin birinci kısmı bu tanımın kapsamına girmektedir. Bu kısımdaki sahîh kıraatler nakil itibarıyla müstefiz ve mütelekka bi'l-kabûl olduğundan (ümme't tarafından genel kabul gördüğünden) bunların Resûlullah'a indirilen yedi harf'ten olduklarına hükmedilir. Bunlar her ne kadar sened açısından tevâtür derecesine ulaşmamış olsalar da sıhhatin diğer iki rûknünü taşımaları sebebiyle muhteff bi'l-karâin (diğer karinelere desteklenmiş) olduklarından mütevâtir kıraatlere dâhildirler.⁴⁴ Bu kısım kıraatler için tevâtür şartı aranmaz. Zira çok yaygınlık kazanmaları ve ümme't tarafından genel kabule mazhar olmaları bunları mütevâtir derecesine yükseltir.⁴⁵ Ayrıca bu tarz kıraatlerin tabaka tevâtürü ile de mütevâtir oldukları söylenebilir. İbnü'l-Cezerî'nin değindiği sahîh kıraatin ikinci kısmı ise müstefiz olmayan ve telakki-i bi'l-kabûl derecesini elde edemeyen kıraatlerdir. Bu sebeple sahîh kategoriye girememiş ve şâz kabul edilmişlerdir.⁴⁶

³⁶ Ebû Şâme, *Murşidu'l-vecîz*, 176-177; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/13; İbnü'l-Cezerî, *Müncid*, 18; âlimlerin, kıraatlerin tevâtürü meselesine yaklaşımı ve konu hakkında detaylı izah için bk. Mehmet Ünal, “Kıraat kriterleri bağlamında kıraatlerin tevâtürü meselesi ve Şia'nın buna bakışı”, *Mûlel ve Nihal İnanç Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 8/3 (Eylül-Aralık 2011), 84-96.

³⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 44-46.

³⁸ İbnü'l-Cezerî, *Müncid*, 21.

³⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 46.

⁴⁰ Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris el-Hemedânî, *Mu'cemu mekâyisi'l-lüğa*, thk: Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1979), “sahha”, 3/281; Mecduddin Ebû Tâhir Muhammed b. Yakub Firûzâbâdî, *Kâmûsu'l-muhît*, thk: Mektebu Tahkiki't-Türâs fî Müesseseti'r-Risale (Beirut: Müessesetu'r-Risale, 2005), “sahha”, 228; Muhammed b. Mûkrim b. Ali Cemaluddin İbn Manzûr el-Ensârî, *Lisânu'l-Arab* (Beirut: Dâru Sadr, 1994), “sahha”, 2/507.

⁴¹ Ali b. Muhammed eş-Şerif el-Cürçânî, *Ta'rîfât*, thk: Muhammed Abdurrahman el-Mer'aşlî (Beirut: Dâru'n-Nefâis, 2007), “sahîh”, 206.

⁴² İbn Salah, *Ulûmu'l-hadis*, 12; Ebû Zekeriyya Muhyiddin Yahya b. Şeref en-Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr li ma'rifeti süneni'l-Beşiri'n-Nezîr fî usûli'l-hadis*, thk: Muhammed Osman el-Haşet (Beirut: Dâru Kitâbi'l-'Arabî, 1985), 25.

⁴³ bk. İbnü'l-Cezerî, *Müncid*, 18-19; ayrıca bk. Ebû Şâme, *Murşidu'l-vecîz*, 171-172; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/9, 13; Bâz, *Mebâhis fî ilmi'l-kirâât*, 44; Abdulali el-Mes'ûl, *Mu'cemu mustalahâti 'ilmi'l-kirâati'l-Kur'âniyye*, Kâhire: Dâru's-Selâm, 2007, 271; Abdullatîf Hatîb, *Mu'cemu'l-kirâât* (Dimeşk: Dâru Sadu'd-Dîn, 2000), 11/15; Hüdhüd, *Mustalahâtu 'ilmi'l-kirâât*, 2/798.

⁴⁴ bk. İbnü'l-Cezerî, *Müncid*, 18-19; Zûrkânî, *Menâhil*, 1/470.

⁴⁵ Ebû Şâme, *Murşidu'l-vecîz*, 145, 171, 183.

⁴⁶ bk. İbnü'l-Cezerî, *Müncid*, 18-19.

İbn Abdilberr (öl. 463/1071), ilim ehli yanında şöhrete ulaşan ve telakkî-i bi'l-kabule mazhar olan, böylelikle sened açısından tevâtüre ihtiyaç duymayan rivâyetlerin de mütevâtîr gibi olduğu görüşündedir.⁴⁷ Bu görüş, İbnü'l-Cezerî'nin vurguladığı telakkî-i bi'l-kabul'e mazhar olmuş rivâyetlerin tevâtîr derecesinde olduğu düşüncesinin, muhaddisler tarafından da evvelden kabul edildiğini göstermektedir. Bu tarz kıraatlere, on kıraatte bazı râvîlerin yalnız kaldığı okuyuşlar veya meddin miktarı hususunda kurranın farklı okuyuşları gibi hususlar örnek gösterilebilir.⁴⁸

Bazı âlimlerce, nispeten farklı yaklaşımlar sergilenmiş olsa da kadim kıraat kaynaklarında bazen *mütevâtîr* bazen de *sahîh* nitelmesi yapılan kıraatlerin, sıhhat şartlarını taşıması sebebiyle şöhret bulan ve sahih olduklarına hükmedilen on kıraat olduğu söylenebilir. Nitekim Mekki b. Ebî Talip ve İbnü'l-Cezerî gibi âlimler de on kıraat imamına nispet edilen bu kıraatlerin gerekli şartları sağlamış olmaları sebebiyle sahih olduğu ve bunlardan nakledilse bile üç şartı taşınamaması halinde hiçbir kıraatin sahih kabul edilemeyeceği üzerinde durmuşlardır.⁴⁹ İster yedi veya on imandan, isterse başka imamlardan nakledilmiş olsun sıhhat şartlarını ihtiva etmesi halinde her kıraat sahih ve makbul görülmüştür.⁵⁰

Hüküm açısından bakılacak olursa sıhhat şartlarını taşıyan söz konusu kıraatlerin reddi caiz olmadığı gibi inkârı da helal değildir. Zira tevâtürle kesin bilgi hâsıl olmaktadır. Kesin bilgiyle sabit olan Kur'ân'ın, kendisiyle nazil olduğu belirtilen yedi harf kapsamında olmaları sebebiyle bu kıraatlerin kabulü ümmet üzerine vaciptir.⁵¹

2.3. Meşhûr Kıraat

Sözcük olarak ş-h-r (شهر) kökünden türeyen *meşhûr* lafzı lügatte, “bilinir şekilde açığa çıkma, insanlar arasında tanınma, sayıca çok olan bir topluluk tarafından bilinme” gibi manalara gelmektedir.⁵² Hadis terimi olarak meşhûr, “râvi sayısı ikinin üzerinde olan fakat sınırlı sayıda tarihlerle rivâyet edilen hadis”, “doğru olması durumunda kendisiyle ilim hâsıl olacak şekilde çok kişinin verdiği haber”, “muhaddislere nispeten, daha çok halk arasında yaygınlık kazanan hadis”⁵³ gibi farklı tanımlarla ifade edilmiştir.⁵⁴ Çok yayılması sebebiyle bazı âlimler tarafından *müstefiz* şeklinde de ifade edilen *meşhûr hadis*, taşıdığı özelliklere göre sahih, hasen ve zayıf gibi kısımlara ayrılır. Fakihler, muhaddisler, usulcüler ve genel halk kitlesine göre meşhûr olan hadisler çeşitlilik göstermektedir.⁵⁵

İbnü'l-Cezerî, sahih kıraatlerin bazısı için, meşhûr haberin en kuvvetli derecesi addedilen müstefiz ifadesini kullanmıştır. Ancak o, müstefiz diye yer verdiği kıraati, mütevâtîriden sayar ve meşhur kıraat diye bir tanımlama yönüne gitmez. Kıraat literatürünün kadim kaynakları incelendiğinde –aşağıda ele alınacağı üzere- sahih kıraate göre farklı anlam ifade edecek şekilde “meşhûr kıraat” terimi kullanılmamıştır. Bu kavram kullanılırken çoğunlukla sahih/mütevâtîr kıraatler kastedilmiştir. Ancak yine de bu kavram, sonraki dönemde telif edilmiş bazı eserlerde bir kıraat çeşidi şeklinde ortaya çıktığından buna değinmekte yarar vardır.

Meşhûr kıraati bir kıraat türü olarak kabul eden müellifler, bunu istilâhî olarak: *Arapçaya ve resmu'l-Mushafa muvafık olup sahih bir senedle de gelerek kıraat imamları arasında şöhrete ulaşan; fakat tevâtîr derecesine varamayan, öte yandan kıraat imamlarından*

⁴⁷ Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *et-Temhid limâ fi'l-Muvatta mine'l-me'âni ve'l-esânîd*, thk: Mustafa Ahmed el-Alevî, Muhammed Abdülkebir el-Bekrî (Mağrib: Vizâretü Umûmi'l-Evkâf ve Şuûni'l-İslâmiyye, 1967), 17/338-339.

⁴⁸ İbnü'l-Cezerî, *Müncid*, 18-19; ayrıca bk. Ebû Şâme, *Murşidu'l-vecîz*, 178.

⁴⁹ Mekki, *İbâne*, 51; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/9.

⁵⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/9-10.

⁵¹ bk. Ebû Şâme, *Murşidu'l-vecîz*, 183; İbnü'l-Cezerî, *Müncid*, 20; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/9; Muhammed Abdulazim ez-Zürkânî, *Menâhilu'l-irfân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk: Fevâz Ahmed Zemerlî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, 1995), 1/349; Keşmîrî, *Arfü'ş-şezî*, 41.

⁵² Halîl, *Kitâbu'l-ayn*, “şehera”, 2/363; Ebû Hilâl Hasen b. Abdullah b. Sehl el-'Askerî, *Furûku'l-Lügaviyye*, thk: Muhammed İbrahim Selim (Kahire: Dâru'l-İlim ve's-Sekâfet, 1997), “meşhûr”, 95.

⁵³ bk. Ebû 'Amr Osman b. Abdurrahman İbn Salâh, *Ma'rifetu envâ'i 'ulûmi'l-hadîs Mukaddimetü İbn Salâh*, thk: Nureddin İtr (Beyrût: Dâru'l-Fikr el-Muasır, 1986), 265, 267; Zeynuddin Ebû Yahya Zekerîyya b. Muhammed el-Ensârî es-Sinîkî, *Fethu'l-bakî bi şerhi Elfıyeti'l-İrâkî* thk: Abdullatif Hemim, Mâhir el-Fahl (Beyrut: Dâru Kutubi'l-İlmiyye, 2002), 1/124; Muhammed Cemaluddin b. Muhammed Said b. Kasım el-Hallak el-Kâsımî, *Kavâ'idu't-tahdîs min fûnûni'l-hadîs* (Beyrut: Dâru Kutubi'l-İlmiyye, 1961), 124.

⁵⁴ Ayrıca bk. İbn Hacer, *Nüzhetu'n-nazar*, 49.

⁵⁵ İbn Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, 266-267; Muhammed b. Muhammed b. Suveylim Ebû Şehbe, *el-Vesît fi 'ulûmi ve mustalahi'l-hadîs* (Kâhire: Dâru Fikri'l-Arabî, 1982), 198-199.

hiçbirinin kendisine şâz veya hata isnadında bulunmadığı kıraat” şeklinde tanımlamışlardır.⁵⁶ Ancak, kıraatler tedvin edildikten ve kıraat ilminin temel ilkeleri teşekkül edip olgunlaştıktan sonraki dönemde bazı âlimlerce meşhûr kıraat kavramına yeni bir anlam yüklenmiştir. Bu yeni tanımlamaya göre, *on kıraatten herhangi birisinde tarikler çeşitli olur, birinin naklettiğini diğeri nakletmez ise böyle bir kıraat, meşhûr kıraat kapsamına girmektedir.*⁵⁷ Ancak, aşağıda ele alınacağı üzere kadim kaynaklar incelendiğinde bu ifadenin daha çok tanımsal bazda kaldığı, ilk dönem âlimlerinin bu ifadeden kastettikleri mefhum ile uyuşmadığı gibi genelin kabulünü de sağlayamadığı anlaşılmaktadır. Nitekim temel kıraat kaynaklarında olduğu gibi, günümüzde yapılmış çalışmaların birçoğunda meşhûr kıraate, mütevâtir kıraat kapsamında yer verilmiştir.⁵⁸

Mütevâtir kıraatten farklı şekilde tanımlanan meşhûr kıraat ifadesi ile alakalı olarak, Ebû ‘Ubeyd Kasım b. Sellâm (öl. 224/840), İbn Mücâhid (öl. 324/936), Ebû Amr ed-Dânî, Mekki b. Ebî Tâlip, Alemüddîn es-Sehâvî (öl. 643/1245), Ebu Şâme ve İbnü’l-Cezerî gibi kıraat âlimlerinin eserleri incelendiğinde hicri dokuzuncu yüzyıla kadar olan kıraat kaynaklarında meşhûr kıraat şeklinde bir tanımlama yapılmadığı görülecektir. Bu süreçte telif edilen eserlerde sıklıkla olmasa da meşhûr kıraat şeklinde ifadeler rastlanmaktadır. Ancak, bu kavram mütevâtir kıraatten farklı bir kıraat türü için değil, şöhret bulan kıraat anlamında sahîh on kıraat için kullanılmaktadır. Eserlerinde, bu manada meşhûr kıraat kavramını kullananlar arasında, Dânî, Ebu’l-Feth İbn Cinnî, Sehâvî, İbnü’l-Cezerî ve Nüveyrî (öl. 857/1454) gibi kıraat âlimlerini saymak mümkündür.

Konu hakkında misal olarak Dânî, Kûfe ve Basra halkından bazılarının, şâz kıraatleri özel mushaflarına aldıklarını; ancak, bu şâz vecihleri sahîh kıraatlerle karıştırmamak için kırmızı renkle noktalama yaptıklarını, sahîh meşhur kıraati ise yeşil renkle belirttiklerini ifade eder.⁵⁹ Dânî bu izahı yaparken meşhûr kıraat kavramını, mütevâtir/sahîh kıraatler için kullanmaktadır. el-Enfâl suresinin 32. âyetindeki الْحَقُّ مِنْ عِنْدِكَ مِنْ هَذَا هُوَ الْحَقُّ إِنْ كَانَ لِهَذَا هُوَ الْحَقُّ kelimesini, on kıraat imamı ittifakla nasb üzere okumuşken A‘meş ref ile okumuştur.⁶⁰ Ebu’l-Bekâ el-Ukberî (öl. 616/1220), on imamın sözü edilen ittifaklı okuyuşu için الْقِرَاءَةُ الْمَشْهُورَةُ “meşhûr kıraat” kavramını tercih etmiştir.⁶¹ İbn Cinnî de el-A‘râf, 49’da أُذْخِلُوا الْجَنَّةَ “Cennete girdiririm.” şeklindeki şâz kıraate karşı, on imamın ittifak ettiği اُدْخِلُوا الْجَنَّةَ “Girin cennete!” şeklindeki okuyuş için meşhûr kıraat ifadesi kullanmıştır.⁶² Bazı örneklerini zikrettiğimiz üzere ilk dönem kıraat kaynaklarında meşhûr kıraat kavramı, sıhhat şartlarını taşıyan kıraat-ı ‘aşere için kullanılmaktadır. Bununla alakalı çok sayıda örnek gösterilebilir.⁶³

Örneklerden de kısmen anlaşılacağı üzere âlimlerin çoğu meşhûr kıraat kavramıyla bir kıraat çeşidini kastetmemiş, bununla sahîh kıraatlere vurgu yapmıştır. Dolayısıyla kavramsal anlamda meşhûr kıraat ilk defa Suyûtî tarafından farklı bir kıraat çeşidi olarak tanımlanmış⁶⁴ ise de böyle bir tanımlamanın yanlış olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim ondan önceki kıraat ve ulûmu’l-Kur’ân kaynaklarında, meşhûr kıraat ifadesi kullanılmış ise de sahîh kıraatten farklı bir kıraat çeşidi olarak meşhûr kıraat şeklinde herhangi

⁵⁶ Muhammed b. Ali b. Kadî Muhammed Hamid et-Tehânevî, *Keşşâfu istilâhâtî’l-fün’un ve’l-‘ulûm*, 2 c, thk: Ali Dahrûc (Beyrût: Mektebetu Lübnan, 1996), “meşhûr”, 2/1551; Suyûtî, *İtkân*, 1/264; Zürkânî, *Menâhil*, 1/349; Halîme Sâl, *el-Kırâât rivâyetâ Verş ve Hafs* (İmârât: Dâru’l-Vâdih, 2014), 43.

⁵⁷ Suyûtî, *İtkân*, 1/264; Zürkânî, *Menâhil*, 1/349; Nebîl b. Muhammed İbrahim Âl-i İsmâil, *İlmü’l-kırâât neş’etuhu etvâruhu esuruhu fi ‘ulûmi’ş-şer’iyye* (Riyad: Mektebetu’t-Tevbe, 1998), 42.

⁵⁸ İbrahim b. Said b. Hamd ed-Devserî, *Muhtasarü’l-‘ibârât li mu’cemi mustalahâtî’l-kırâât*, Riyad: Dâru’l-Hadareti li’n-Neşr, 2008, 94-95; Yavuz Fırat, *Tecvid ve kıraat ilmi terimleri sözlüğü* (Konya: Hacıveyszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2018), 170; Musaid b. Süleyman b. Nasr et-Tayyâr, *Muharrar fi ‘ulûmi’l-Kur’ân* (Cidde: Merkezi’d-Dirâsât ve’l-Ma’lûmatî’l-Kur’âniyye, 2008), 95.

⁵⁹ Dânî, *Muhkem*, 20.

⁶⁰ Ebû Abdullah el-Hüseyn b. Ahmed b. Hâleveyh el-Hemedânî en-Nahvî, *Muhtasar fi şevâzî’l-Kur’ân min kitâbi’l-Bedi’*, thk: Arthur Jeffery (Kâhire: Mektebetu’l-Mütenebbî, 1934), 54.

⁶¹ Ebu’l-Bekâ Abdullah b. Hüseyin b. Abdullah el-‘Ukberî, *et-Tibyân fi ‘râbi’l-Kur’ân*, thk: Ali Muhammed el-Becâvî (Mısır: Naşir İsâ Bâbî el-Halebî, 1976), 622.

⁶² bk. İbn Cinnî, *Muhteseb*, 250, 293.

⁶³ Kıraat âlimleri, kelimenin sözlük anlamından yola çıkarak kıraat imamları ve ümmet arasında arasında şöhrete ulaşması sebebiyle bu on kıraat için bazen meşhûr kavramı kullanmaktadırlar. bk. Sehâvî, *Cemâlu’l-kurrâ*, 322; Ebû Şâme, *İbrâzu’l-me’ânî*, 342, 709; Ebû Şâme, *Mürşidu’l-vecîz*, 7, 88, 113, 126, 146, 179; İbnü’l-Cezerî, en-Neşr, 1/14, 50, 54, 74; Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti’n-neşr*, 1/122, 159.

⁶⁴ bk. Tehânevî, *Keşşâf*, “meşhûr”, 2/1551; İsrâ Mahmûd ‘Îd, “et-Terâbut Beyne ‘İlme’l-Hadîsi’ş-Şerîf ve’l-Kırâati’l-Kur’âniyye: Dirâse Tahlîliyye”, *Hadis Tetkikleri Dergisi* (18/2, 2020), 91.

bir tanımlamaya rastlanmamaktadır. Öte yandan ondan sonra telif edilen, konuyla ilgili eserlerde de çoğunlukla Suyûtî'nin kıraat tasnifine ve tanımlamasına yer verilmektedir.⁶⁵

3. Kıraatte Sahih-Mütevâtir-Meşhûr Farkı

Kıraat literatüründe bir kıraatin mütevâtirliği, sahihliği veya meşhûrluğu hakkında yukarıda da değinildiği üzere bazı farklı yaklaşımlar sergilenmiş ise de aralarındaki farkın niteliği deliliyle birlikte net şekilde ortaya konulmamıştır. İlk dönem kaynaklarda on kıraat için hem sahih hem mütevâtir hem de meşhûr kavramı kullanılmıştır. Dolayısıyla bunların ortaya konulmamıştır. Nitekim İbnü'l-Cezerî, *الفقاه والصحیح والقادر*, “(Bu ümmetin mütehasıs âlimleri) meşhûr ile şâzı; sahih ile tek kalmış okuyuşları birbirinden ayırdılar.” ifadesiyle sahih ile meşhûr kavramını aynı anlamda kullanmakta ve bunlarla da mütevâtir kıraatleri kastetmektedir.⁶⁶ Öte yandan *مَالِكِ ve مَلِكِ ; مُحَمَّدُونَ ve مُحَمَّدُونَ* ve *وَأَوْصَى ve يَطَّوَعُ ve يَطَّوَعُ* gibi sahih kabul edilen kıraat vecihlerine *من القراءات المشهورة* “meşhûr kıraatlerden” ibaresiyle yer vermektedir.⁶⁷ Bazılarının yaklaşım şekli farklı olsa da kıraat ilminin temel kaynaklarında sahih, meşhûr ve mütevâtir kavramlarının, sıhhat şartlarını sağlayan kıraatler için kullanılması bu üç kavram arasında bir fark gözetilmediğini göstermektedir.⁶⁸

Hadis usûlcülerinden de mütevâtir ile meşhûr'u aynı kapsamda değerlendirenler olmuştur. Nitekim İbn Salah (öl. 643/1246) mütevâtir haber için özel bir başlık açmamıştır. İbn Salah mütevâtir'i, meşhûr hadis kapsamında değerlendirmiş ve bunu şöyle açıklamıştır: *Doğruluğu hakkında zorunlu bilginin hâsil olacağı şekilde siddk vasfına sahip bir topluluk tarafından nakledilen haberdir ki isnadında bu şartın, senedin başından sonuna kadar devam etmesi gerekir.*⁶⁹

Kıraat alanında bazı bilginlerce, kıraatlerin tevâtürü ile hadislerin sened açısından tevâtürü birbiriyle kıyaslanmış, usul-ü hadis ilminin somut kriterleri açısından bakılarak senedi tevâtür derecesine ulaşmamış kıraatler, meşhûr kıraat kapsamında değerlendirilmiştir. Bu bağlamda sahih kıraatlerin bir kısmına, sıhhat bakımından mütevâtir kıraate nispeten daha düşük seviyede olduklarını vurgulamak maksadıyla meşhûr nitelemesi yapılmıştır.⁷⁰ Her iki kıraat çeşidi hakkında yapılan tanımlar incelendiği vakit meşhûr kıraat ile mütevâtir kıraat arasında bulunduğu söylenen tek fark, senedin tevâtürü meselesidir. Ancak araştırmamızda gerek burada, gerekse de meşhûr kıraat çeşidinin ele alındığı yerde arz edilen örneklerden yola çıkarak bakıldığında meşhûr kıraate yüklenen anlamın, kıraat ilminin öncü simalarının kastettikleri meşhûr kavramıyla hiçbir benzerliğinin bulunmadığı anlaşılacaktır.

Kıraat çeşitlerinden meşhûr ile mütevâtir arasındaki fark gibi sahih ile mütevâtir arasındaki fark için de senedin tevâtür seviyesine ulaşıp ulaşamaması meselesinin esas alındığı görülmektedir. Ancak bunu, tanımlarından değil, böyle bir fark gözetilen âlimlerin bu kıraatlere yaklaşımlarından çıkarmak mümkündür. Çünkü kavramsal tanımlar aynıdır. Bazı âlimlerin yaklaşımları doğrultusunda bakılırsa mütevâtir kıraat, sened açısından tevâtüre ulaşmaktadır. Fakat farklı bir kıraat türü olarak algılanan sahih kıraat ise senedi itibariyle tevâtüre ulaşamamaktadır. İbnü'l-Cezerî ise böyle bir sahih kıraat algısına karşı çıkmış, bu yaklaşımda sahih diye nitelenen kıraatin de tevâtür derecesinde olduğunu söylemiştir.⁷¹ Belirtildiği üzere iki kavram arasında bir farklılık gözetilenler olmuşsa da temel kıraat kaynaklarında sahih ile mütevâtir kavramlarının genellikle on kıraat için kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Âlimlerden bazıları, kıraat-ı seb'a için mütevâtir kıraat vurgusu yapmış, diğer üç kıraate ise farklı yaklaşımla tevâtüründe ihtilaf edilen kıraatler şeklinde değerlendirmiştir. Fakat şâz kategoride de dâhil etmemiştir.⁷² Ancak, üç kıraatin tevâtüründe ihtilaf edildiği düşüncesi, mütevâtir kıraat kavramının izahında da ele alındığı üzere, şiddetle eleştirilmiş, bunların mütevâtir olmadığını herhangi bir şekilde ispatlanamadığı ifade edilmiştir.⁷³ Yedi kıraate ilâve edilen üç kıraatin tevâtürü hususunda da ittifak sağlandığı

⁶⁵ bk. Zürcânî, *Menâhil*, 1/349; Tehânevî, *Keşşâf*, “meşhûr”, 2/1551; Halîme Sâl, *el-Kirâât Rivâyetâ Verş ve Hafs*, 43; Bâz, *Mebâhis fi ilmi'l-kirâât*, 44; Nebîl, *İlmu'l-kirâat*, 42; İsrâ Mahmûd 'İd, “*et-Terâbut beyne 'ilmeyi'l-hadîsi's-şerîf ve'l-kirâati'l-kur'âniyye*”, 91.

⁶⁶ bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/9, 13-14, 39.

⁶⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/14.

⁶⁸ bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/30, 33, 38, 44, 45, 46, 54, 74, 263; Ebû Şâme, *İbrâzu'l-me'ânî*, 763.

⁶⁹ İbn Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs*, 11-12; 267.

⁷⁰ Kastallânî, *Letâifu'l-İşârât*, 1/355.

⁷¹ bk. İbnü'l-Cezerî, *Müncid*, 21; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/44-45.

⁷² bk. Kastallânî, *Letâifu'l-İşârât*, 1/355.

⁷³ Konuyla ilgili İbnü'l-Cezerî ile Abdulvehhab es-Sübkî arasında geçen yazışma ve uzun izahlar için bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/44-45).

zikredilmiştir.⁷⁴ Dolayısıyla sahîh kıraatin bütün şartlarını taşıyan on kıraatin mütevâtir,⁷⁵ bunların haricindeki kıraatlerin ise şâz olduğu belirtilmiştir.⁷⁶

Kaynaklarda kıraat-ı seb'a ile beraber diğer üç kıraatin de mütevâtir olduğu düşüncesi daha çok kabul görmüştür. Zira yedi kıraatin üç kıraate karşı üstünlüğü ispatlanamadığı gibi onlarla aralarında nasıl bir fark bulunduğu net bir şekilde ortaya konulamamıştır. Bu hususta diğer üç kıraatin sahihliğine gölge düşürdüğü ve hadislerde zikredilen yedi vechin, yedi kıraat olduğu algısına yol açtığı gerekçesiyle İbn Mücâhid'in seb'a şeklindeki tesmiyesi bazı âlimlerce tenkit edilmiştir.⁷⁷ Nitekim sadece kıraat-ı seb'a değil, kıraat-ı aşerenin tamamı, sahîh bir senedle gelmeleri, Mushaf hattına ve bir yönüyle de olsa Arapçaya uygunlukları nedeniyle tüm kıraat âlimlerince kabul edilmiştir. Aralarında herhangi bir fark bulunmayan bu kıraatler şöhret derecesine ulaşmış ve ümmetin genel kabulüne mazhar olmuştur. Bu itibarla, okunması sahîh, inanılması vacip, inkârı caiz olmayan kıraat-ı 'aşere⁷⁸ bazı temel kaynaklarda meşhûr kavramı ile de ifade edilmişlerdir.⁷⁹

Buraya kadar yapılan izahlardan yola çıkarak şu sonuçlara varılabilir: Birincisi: Sahih kıraatler için kullanılan üç kavramın medlulleri arasında açık bir fark bulunmamaktadır. İkincisi: Her üç kavram da kıraat-ı 'aşereyi belirtmek için kullanılmaktadır. Üçüncüsü: Tevâtüründe ihtilâf bulunduğu iddia edilen üç kıraat de bu ilmin öncü âlimleri tarafından mütevâtir kabul edilmiştir. Dördüncüsü: İlk dönem kıraat âlimleri on kıraatin gerekli sıhhat şartlarını taşıması sebebiyle bunlar hakkında hem *sahîh* hem de *mütevâtir* kavramını kullanmıştır. Beşincisi: Kıraat-ı 'aşere, kıraat imamları ve ümmet arasında şöhret derecesinde yaygınlık kazanmaları sebebiyle *meşhûr kıraat* kavramı ile de ifade edilmiştir. Altıncısı: Bu kıraatler hakkında *sahîh*, *mütevâtir* ve *meşhûr* gibi farklı ıstılahların kullanılması ve konuyla alakalı ihtilaflar, hadis usulünün bu konudaki ıstılahlarıyla benzerlik arz etmesi sebebiyledir. Zira hadis usulü kriterlerine göre bu üç kavram farklı mana ifade etmektedir. Öte yandan kıraatler de tıpkı hadislerin naklinde olduğu gibi telaffuz ve rivâyet yoluyla⁸⁰ da nakledilmiştir. Sadece Mushaflara yazılıp ezberlenerek sonraki nesillere aktarılabilirliği yetinilmemiştir.

4. Şâz Kıraatler İçin Kullanılan Kavramlar

Sahih kıraatte bulunması gereken şartları taşımayan her tür kıraat için genel manada şâz kavramı kullanılmıştır. Ancak bazı âlimlerin, kıraatte bulunması gereken şartlar konusunda farklı yaklaşımlar sergilediği görülmektedir. Bu nedenle bir kıraatin sahîh kabul edilebilmesi için gereken vasıfların bir kısmını barındırmasına rağmen güvenilirliğin diğer esaslarını sağlayamayan kıraatler için farklı isimlendirmeler yapılmıştır. Bu tarz kıraatler için bazıları *âhâd* kavramını kullanmış; diğer bazı âlimler ise sahîh kıraatin tüm şartlarını taşımadıklarını belirtmek anlamında sadece şâz terimini tercih etmiştir. Ayrıca bazı sahâbenin hususi mushaflarında yer aldığı söylenen tefsir mahiyetindeki ziyadelipler, bazen kıraat şeklinde algılanmışsa da bunların şâz oldukları, sahîh nakille gelmiş olsalar bile neshedildikleri kabul edilmiştir. Bu tarz okumalar daha çok müdrec kavramıyla öne çıkmıştır. Kıraatle alakası bulunduğu kabul edilmeyen, senetsiz veya uydurulmuş kıraatler için ise *mevzû* ifadesi kullanılmıştır. Şâz kıraat ayrıca, *zayıf*, *münker*, *garîb* ve *bâtıl* gibi terimlerle de zikredilmiştir.⁸¹ Ancak, bu çalışmada şâz kıraat türleri hakkında en çok kullanılan kavramlar üzerinde durulacaktır.

4.1. Şâz Kıraat

Şâz kelimesi, lügat manası itibarıyla ş-z-z (شذذ) kökünden gelir. "Muhalif ve kaide dışı" manasını ifade eder. Bu kavram, شذذاً "Cumhurdan ayrıldı, tek kaldı." ائقرد عن الجئهور وئدر "Adam, arkadaşlarından ayrıldı." الرئجل من أصحابه

⁷⁴ Ancak, Şia bu kanaatte değildir. Onlar, sahîh olanları da dâhil, kıraatlerin haber-i vâhid hükmünde olduğu görüşündedirler. bk. Süleyman Yıldız, *İmâmiyye Şiası'nın Kıraat Tasavvurları Klasik Dönem Tûsî-Tabersî Örneği* (Ankara: İlahiyât, 2020), 104.

⁷⁵ Kıraat ilminde zirve sayılan İbnü'l-Cezerî'nin bu ifadesi noktasında bakıldığında, Suyûtî'nin, yedi kıraat'i on'a tamamlayan üç kıraat hakkında *âhâd kıraat* nitelemesi yapması bir ehemmiyet arzetmemektedir. bk. Suyûtî, *İtkân*, 1/258.

⁷⁶ bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/44.

⁷⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/36.

⁷⁸ bk. Ebû Şâme, *Murşidu'l-veciz*, 183; İbnü'l-Cezerî, *Müncid*, 20; Suyûtî, *İtkân*, 1/264; Zürcânî, *Menâhil*, 1/349.

⁷⁹ bk. İbn Cinnî, *Muhteseb*, 1/250, 293; Dâni, *Muhkem*, 20; Sehâvî, *Cemâlu'l-kurrâ*, 322; Ebû Şâme, *İbrâzu'l-me'ânî*, 342; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/74; Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-neşr*, 1/159.

⁸⁰ Fehd b. Abdurrahman b. Süleyman er-Rûmî, *Dirâsât fi 'ulûmi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Riyâd: Mektebetu Melik Fehd, 2005), 35.

⁸¹ Devserî, *Mustalahâtü'l-kirâât*, 92-93.

anlamında kullanılmaktadır.⁸² Hadis usulü istilâhında; *Güvenilir bir râvinin, kendisinden daha sika bir râvi veya râviler topluluğuna muhalif olarak rivâyet ettiği hadis*⁸³ şeklinde tanımlanmaktadır.

İbn Cerîr et-Taberî (öl. 310/923) ve İbn Mücâhid ile birlikte kıraat terminolojisine giren şâz kavramı⁸⁴ bir kişinin toplulukta yalnız başına kalması ve onların birliğinden ayrılması anlamına gelmektedir.⁸⁵ Kıraat ilminde, *Kur'ân'ın tevâtür yoluyla sâbit olması hususunda müslümanların icmâından ayrılma* manasında kullanılmaktadır.⁸⁶ Öte yandan, “senedi sahîh olmayan kıraat”, “on kıraatin dışında kalan kıraat”, “Arapçaya muvafık bulunup senedi de sahîh olduğu halde resmu'l-Mushaf'a muhalif olan kıraat”, “mütevâtir kıraatin şartlarından herhangi birini taşımayan kıraat” gibi farklı şekillerde de tanımlanmıştır.⁸⁷ Şâz kıraatler, tevâtürle nakledilmedikleri gibi müstefz rivâyet seviyesine de ulaşamamaları ve ümmet tarafından telakki-i bi'l-kabûl (genel kabul)'e mazhar olmamaları sebebiyle kabul görmemiştir.⁸⁸

Mekkî b. Ebî Talib bir kıraatin hangi durumda şâz olacağı ve nasıl bir hüküm alacağı hususunda iki durumdan bahseder: *Birincisi*: Bir kıraatin, âhâd bir senedle nakledilip Arap diline muvafık olduğu halde Mushaf hattına muhalif olması. Bu kıraat kabul edilir fakat okunmaz. *İkincisi*: Kıraatin nakil itibarıyla güvenilir olmaması veya bu yönden güvenilir olduğu halde Arapçaya muvafık bulunmaması. Mushaf hattına uygun olsa bile bu kıraat kabul edilemez.⁸⁹ Diğer kıraat âlimleri de aynı görüştedirler.⁹⁰

Âlimler, Kur'ân'ın sıhhatinin korunmasına çok önem vermişlerdir. Hakikatte sahîh bile olsa sıhhati ispatlanamamış şâz kıraatlerin namazda okunmasına ve yaygınlık kazanmasına şiddetle karşı çıkmış, iki levha arasında bulunandan farklı şekilde okuyan birisi olduğu takdirde tövbeye çağrılması gerektiği üzerinde durmuşlardır.⁹¹ Nitekim şâz vecihleri okuttuğu ve onlarla namaz kıldırıldığı söylenen İbn Şenebûz'dan (öl. 328/939) yaptığından vazgeçmesi istenmiş, vazgeçmeyince kırbaçlanıp hatası ikrar ettirilerek⁹² tövbe ettirilmiştir.⁹³ Ayrıca şâz kıraatlere ve dile dayalı çıkarım ve tercihlere göre Kur'ân okuyup o şekilde öğrencilerine okuttuğu ve onları yaymaya çalıştığı söylenen İbn Miksem'e (öl. 354/965) de tövbe ettirildiği nakledilmektedir.⁹⁴

4.2. Âhâd Kıraat

Sözcük olarak, “v-h-d” (و-ح-د) köküne dayanan *ehad* lafzı, iniradilik (tek olmak) manasında kullanılır.⁹⁵ Bunun çoğulu olan *âhâd* kavramı, hadis ilminde: “birden fazla kişinin haberi”, “mütevâtir haberin şartlarını taşımayan haber” veya “mütevâtir seviyesine ulaşmayan haber” gibi ifadelerle karşılığını bulmuştur.⁹⁶ Kıraat ilminde ise: “Senedi sahîh olduğu halde resmu'l-Mushaf'a

⁸² bk. Halîl, *Kitâbu'l-âyn*, “şezze”, 2/316; İbn Fâris, *Mekâyîsu'l-lüğâ*, “şezze”, 3/180; Cevherî, *Sihâh*, “şezeze”, 2/565; Zeynuddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdulkâdir er-Râzî, *Muhtârû's-sihâh*, thk: Yusuf Şeyh Muhammed (Beyrût: Mektebetu'l-Asriyye, 1999), “şezeze”, 163; Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-neşr*, 1/123; İbn Manzûr, *Lisânu'l-ârab*, “şezeze”, 3/494.

⁸³ Detaylı izah için bk. İbn Salah, *Ulûmu'l-hadis*, 76-79; İbn Hacer, *Nüzheti'n-nazar*, 85.

⁸⁴ Mehmet Dağ, “Kıraat Terimlerindeki Anlam Kırılmaları Şâz Kavramı Örneği” *Tarihten Günümüze Kıraat İlimi* (Ankara: DİB Yayınları, 2015), 92, 93, 110.

⁸⁵ Ebû Şâme, *Murşidu'l-vecîz*, 179; Sehâvî, *Cemâlu'l-kurrâ*, 322.

⁸⁶ Ebû Şâme, *Murşidu'l-vecîz*, 181; Sehâvî, *Cemâlu'l-kurrâ*, 322.

⁸⁷ bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/9; Sehâvî, *Cemâlu'l-kurrâ*, 322; Ebû Şâme, *Murşidu'l-vecîz*, 172; Tehânevî, *Keşşâf*, “şezze”, 1/1001; Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 1/126; Devserî, *Mustalahâtu'l-kirâât*, 92; Nebîl, *İlmu'l-kıraat*, 44; Hüdühüd, *Mustalahâtu 'ilmi'l-Kirâât*, 2/899.

⁸⁸ Ebû Şâme, *Murşidu'l-vecîz*, 184.

⁸⁹ bk. Mekkî, *İbâne*, 51-53.

⁹⁰ bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/9-14.

⁹¹ Detaylar için bk. Ebû Şâme, *Murşidu'l-vecîz*, 184; bk. Ramazan Korkut, “Fıkıh Usulü Açısından İlahî Hitabı Anlamanın Dilbilimsel Çerçevesi”, *Dergiabant* 9/1 (Mayıs 2021): 243-244.

⁹² bk. Ebu'l-Ferec İbn Nedim Muhammed b. İshâk b. Muhammed el-Verrâk el-Bağdâdî eş-Şii, *el-Fihrist*, thk: İbrâhim Ramazan (Beyrût: Dâru'l-Marife, 1997), 50-51.

⁹³ İbn Şenebûz'un tövbe metni için bk. İbn Nedim, *Fihrist*, 51.

⁹⁴ Ebû Bekir Ahmed b. Ali el- Hatib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd ve züyûlühû*, thk: Mustafa Abdülkadir Ata (Beyrut: Dâru Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 202-203.

⁹⁵ İbn Fâris, *Mekâyîsu'l-lüğâ*, “vehede”, 6/90-91.

⁹⁶ Ebû Abdullah Bedruddin Muhammed b. İbrahim b. Cema'a el-Hamevî, *Menhelu'r-râvî fi muhtasari 'ulûmi'l-hadisi'n-Nebevî*, thk: Muhyiddin Abdurrahman Ramazan (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1986), 32.

muhelif olan veya bir yönüyle de olsa Arapçaya uygunluğu bulunmayan yahut iki şartı da taşımayan ve şöhret derecesine ulaşmayan kıraat”⁹⁷ veya “senedi sahîh olduğu halde tevâtür derecesine ulaşmayan kıraat” gibi farklı şekillerde tanımlanmıştır.⁹⁸

Tanımlar nispeten farklılık arz etse de sonuç itibarıyla aynı manayı ihtiva etmektedir. Âhâd kıraatin tanımlarında ön plana çıkan husus, senedin sahîhliğidir. Sened itibarıyla sahîh olan bu kıraat çeşidi kabul edilir. Fakat *âhâd haber’le Kur’ân sabit olmayacağı için* üzerinde icmâ sağlanan Mushaf hattına muhalif olması sebebiyle bu kıraat çeşidi okunmaz. Bununla beraber inkâr eden kâfir olmaz ancak, kişi bu tarzdaki bir kıraati inkâr etmekle kötü bir şey yapmış olur.⁹⁹

Bazı sahâbeye isnad edilen bir kısım kıraatlerde olduğu gibi Arapçaya muvafık ve sened açısından da sahîh oldukları halde resmu’l-Mushaf’a muhalefetleri sebebiyle kabul edilmeyen kıraatler *âhâd* kapsamında değerlendirilmiş ve *şâz kıraat* sınıfına dâhil edilmiştir. Bir kısmı sahîh senedle gelmiş olsa bile *arza-i ahîre’de* neshedilmiş olma ihtimali bulunduğundan bu kıraat türüne cevaz verilmemiş¹⁰⁰, Mushaf hattına muvafık olmayan hiçbir kıraatin Kur’ân olarak kabul edilmeyeceği ve namazlarda okunamayacağı belirtilmiştir.¹⁰¹ Öte yandan resmu’l-Mushaf’a muvafakati bulunsa bile sened açısından müstefiz düzeyde sahîh olmayan ve ümmet tarafından genel kabul görmeyen kıraat vecihleri de *âhâd* kıraat olarak *şâz* kabul edilmiştir.¹⁰²

On dörtlü tasnifte yer alan, kıraat-ı ‘aşere haricindeki diğer dört kıraat ise sahîh görülen on kıraatten sonra en çok yaygınlık kazanmış olmalarına rağmen tevâtür derecesine ulaşamadıklarından *âhâd* şeklinde nitelendirilmiştir.¹⁰³ *Âhâd kıraatin* tanımı noktasından bakıldığında *müddrec* şeklinde ifade edilen kıraatlerin de *âhâd* kıraat kapsamında değerlendirilmesi mümkündür. Zira İbnü'l-Cezerî'nin değindiği gibi bu tarz kıraatler, sika râviler tarafından rivâyet edilmesi itibarıyla sened bakımından sahîhtirler.¹⁰⁴ Lakin ashabın icma ettiği Mushaf hattına muhalif olmaları sebebiyle kabul edilmemişlerdir.

Bazı âlimler tarafından kıraat-ı ‘aşere’den üç kıraat hakkında da *âhâd* nitelemesi yapılmışsa da¹⁰⁵ herhangi bir isbatı yapılamadığından bu şekildeki niteleme nazar-ı itibara alınmamıştır. Çünkü *âhâd* kıraat, *sened açısından sahîh olsa bile diğer iki şarttan herhangi birisini taşımayan kıraat* şeklinde tanımlanmıştır. Hâlbuki üç kıraat, daha önce de değinildiği üzere, kıraatin sıhhat şartlarının tamamını ihtiva etmektedir.

Âhâd kıraat çeşidi ile ilgili pek çok örnek bulmak mümkündür. el-Leyl suresi'nin, *“Erkeği ve dişiye yaratana andolsun ki!”* âyetini,¹⁰⁶ sahâbeden Ebû Derda (öl. 32/652) (r.a) ve İbn Mesud’un (öl. 32/652-53) (r.a) *“الدَّكْرُ وَالْأُنْثَى ”* *“Erkeğe ve dişiye (and olsun ki)”* şeklinde okuması bu kıraat türüne bir örnektir.¹⁰⁷ Yine el-Kehf suresinin 79-80. âyetlerini¹⁰⁸ İbn Abbas’ın, *وَكَانَ أُمَّانَهُمْ مَلِكًا* *“Onların önlerinde, her sağlam gemiyi zorla ele geçiren bir kral vardı. Çocuğa gelince, o kâfir bir kimse idi...”* şeklinde okuması bu kıraat türü için gösterilebilecek başka bir örnektir.¹⁰⁹

4.3. Mevzû Kıraat

Mevzû sözcüğü, v-d-a (وضع) kökünden gelir. “V-d-a” lügatte, “bir şeyi alçaltma, aşağı indirme, yere koyma” gibi anlamlarda kullanılır.¹¹⁰ Farklı türevleriyle değişik manalarda kullanılsa da onlardan: “değersiz”, “asılsız” ve “uydurulmuş” olma manaları¹¹¹

⁹⁷ Mekkî, *İbâne*, 51-52; Tehânevî, *Keşşâf*, “âhâd”, 1/71; ayrıca bk. Bâz, *Mebâhis fi ilmi’l-kirâât*, 44; Suyûtî, *İtkân*, 1/264; Nebîl, *İlmu’l-kıraat*, 43.

⁹⁸ bk. Cermî, *Mu’cemu’l-ulûmi’l-Kur’ân*, 220; Mes’ûl, *Mu’cemu mustalehâti ‘ilmi’l-kirâât*, 271.

⁹⁹ Mekkî, *İbâne*, 51-53; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/4.

¹⁰⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/14.

¹⁰¹ İbnü'l-Cezerî, *Müncid*, 18-19.

¹⁰² Zûrkanî, *Menâhil*, 1/470.

¹⁰³ bk. Devserî, *Mustalahâtul-kirâât*, 90.

¹⁰⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/14.

¹⁰⁵ bk. Suyûtî, *İtkân*, 1/258.

¹⁰⁶ el-Leyl 92/3.

¹⁰⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/14; İbn Hâleveyh, *Muhtasar*, 175.

¹⁰⁸ *وَكَانَ وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا وَأَمَّا الْعُلَامُ فَكَانَ أَبُوَاهُ مُؤْمِنِينَ* *“Onların ilerisinde, her gemiyi zorla ele geçiren bir kral vardı. Çocuğa gelince, onun ana-babası mümin idiler...”* *Kehf*, 18/79-80.

¹⁰⁹ bk. Ebû Ubeyd, *Fedâil*, 244; Ayrıca başka örnekler için bk. Ebû Ubeyd, *Fedâil*, 289-328; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/14.

¹¹⁰ İbn Fâris, *Mekâyis*, 6/117.

¹¹¹ Halîl, *Kitâbu’l-‘ayn*, “veda’a”, 4/378; İbn Fâris, *Mekâyis*, “veda’a”, 6/117-118.

konumuzu ilgilendirmektedir. Bir hadis terimi olarak, mevzû kavramı “aslî olmadığı halde uydurularak Resûlullah’a (s.a.v) isnad edilen hadis”¹¹² diye ifade edilirken kıraatte de benzer bir kullanımla, “sıkâ olmayan râvilerce rivâyet edildiğinden isnadı zayıf olan veya herhangi bir zincire dayanmaksızın rivâyet edilen ya da uydurulan kıraat” şeklinde tarif edilmiş ve kabul edilemez şâz kıraat olarak değerlendirilmiştir.¹¹³

Mevzû kıraat çeşidine الْعُلَمَاءُ مِنْ عِبَادِهِ اللَّهُ مِنْ عِبَادِهِ اللَّهُ مِنْ عِبَادِهِ اللَّهُ “Muhakkak ki kulları içinden hakkıyla Allah'tan ancak âlimler korkarlar.”¹¹⁴ âyetinin farklı okunuşu hakkındaki şâz rivayet örnek gösterilmektedir. Bu âyeti, Ebû Hanîfe'nin, الْعُلَمَاءُ مِنْ عِبَادِهِ اللَّهُ مِنْ عِبَادِهِ اللَّهُ مِنْ عِبَادِهِ اللَّهُ “Muhakkak ki Allah, kulları içinde ancak âlimlerden korkar.” şeklinde okuduğu nakledilmektedir.¹¹⁵ Zürkânî, Muhammed b. Cafer el-Huzâî'nin (öl. 408/1017) bir kitapta toplayıp Ebû Hanîfe'ye isnad ettiği rivâyetlerin bu kapsama girdiğini söyler.¹¹⁶ İbnü'l-Cezerî, muhaddis Dârekutnî (öl. 385/995) ve daha başka âlimlerin kendi el yazmalarında böyle bir kitabın uydurma olup bir aslının bulunmadığını belirttiklerini kaydeder.¹¹⁷ Her ne kadar İbnü'l-Cezerî ve Dârekutnî gibi âlimlere ulaşmamış olsa da aşağıda ele alınacağı üzere böyle bir risalenin varlığından bahsedilmektedir.

Söz konusu risalenin tamamının mevzû rivâyetlerle dolu olmadığı zikredilir. İçinde bir kısmı mevzû sayılan rivâyetlerin Ebû Hanîfe dönemi olan hicri II. asırda nakledilen kıraatlerden olduğu düşünülmektedir. Nitekim Huzâî'ye nispet edilen risalenin nüshalarına ulaşıp bununla ilgili bir makale hazırlayan Necattin Hanay, Ebû Hanîfe'ye ait olduğu ifade edilen kıraatlerin, aslında ona ait olmayan fakat başka kurrânın okuduğu bazı kıraatler olabileceğini belirtir. Hanay ayrıca, bu risaledeki kıraatlerin, Ebû Hanîfe dönemi itibarıyla sahih zannedilerek nakledildiği halde kıraat-ı seb'a yahut kıraat-ı aşere algısı çerçevesinde tasnife tabi tutulduğunda bir kısmının şâz kategoriye girmiş kıraatler olma ihtimali üzerinde de durur.¹¹⁸

4.4. Müdrec Kıraat

Sözlükte, “eklemek, ilâve etmek, bir şeyi bir şeyin içine koymak” anlamındaki “d-r-c” (د ر ج) kökünden türeyen müdrec kelimesi, bir şeyi bir şeye eklemek manasına gelen idrac'dan¹¹⁹ yapılmış bir ism-i mefuldür. مِنْهُ “herhangi bir metne kendisinden olmayan bir kelâmın girmesi” manasında kullanılır.¹²⁰ Hadis ilminde, bazı râvilerin sözlerinin, Resûlullah'ın (s.a.v) sözlerine karışması veya farklı senedle gelen hadislerin birbirine derc edilerek tek hadis gibi rivâyet edilmesi¹²¹ şeklinde ifade edilmiştir.

Kıraat ilminde ise müdrec, “tefsir gâyesiyle Kur'an kelimeleri arasına konulmuş ziyadelikler” şeklinde tanımlanmış¹²² ise de aşağıda izah edileceği üzere, araştırmalarımızda vardığımız sonuca göre kadim kıraat kaynaklarında bu tür bir kıraat çeşidi, dolayısıyla böyle bir tanımlama söz konusu değildir. Hicri VIII. asır ve sonrası dönemde yazılmış kaynaklarda müdrec kıraat şeklinde bir kıraat çeşidinden bahsedildiğinden bunun üzerinde durmak gereği hâsıl olmuştur. Arza-i ahire esas alınarak istinsah edilen ve üzerinde sahâbenin icmâ ettiği mushaflara¹²³ muhalif olarak, 'Ubey b. Kâ'b (öl. 33/654[?]) ve İbn Mes'ud gibi bazı sahâbeden rivâyet edilen birtakım farklı okuyuşlar bu kapsamda değerlendirilmiştir. Ancak, fazla yaygınlık kazanmayan bu tarz okumaların mensûh

¹¹² İbn Salah, 'Ulûmu'l-hadis, 98; Cürçânî, Ta'rîfât, “el-mevzû”, 324; Tehânevî, Keşşâf, “el-mevzû”, 2/1670.

¹¹³ İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, 1/16; Zürkânî, Menâhil, 1/430; Devserî, Mustalahât, 95; İsmail Karaçam, Kıraat İlminin Kur'an Tefsirindeki Yeri ve Mütevâtir Kıraatların Yorum Farklılıklarına Etkisi (İstanbul: İFAV, 2013), 89.

¹¹⁴ el-Fâtır 35/28.

¹¹⁵ İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, 1/16.

¹¹⁶ Zürkânî, Menâhil, 1/430.

¹¹⁷ İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, 1/16.

¹¹⁸ Necattin Hanay, “Ebû'l-Fazl el-Huzâî ve 'ihtiyârâtü min kırââtü Ebî Hanîfe' Risalesi”, Mütefekkir, Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi 3/5 (2016), 103-104.

¹¹⁹ İbn Manzûr, Lisânu'l-'Arab, “derece”, 2/269.

¹²⁰ Tehânevî, Keşşâf, 2/1501.

¹²¹ İbn Salah, 'Ulûmu'l-hadis, 95-97.

¹²² Suyûtî, İtkân, 1/65; Tehânevî, Keşşâf, 2/1502; ayrıca bk. Nebîl, 'İlmu'l-kirâat, 45.

¹²³ Ebû Şâme, Murşidu'l-vecîz, 173.

sayıldığı yahut âhâd seviyesinde kaldıklarından Kur'ân olarak kabul edilmedikleri belirtilmiştir. Bu kıraat çeşidi çoğunlukla tefsir açısından önemli görülmüştür.¹²⁴

Kadim kıraat eserlerinde nadiren de olsa *müdreç* kavramı kullanılmışsa da ulaşabildiğimiz kadarıyla *müdreç kıraat* şeklinde bir kıraat çeşidinden bahsedilmemektedir. Nitekim İbnü'l-Cezerî de *müdreç kıraat*lere bir kıraat çeşidi olarak değinmeyip sahâbenin, izah ve beyan maksadıyla özel mushaflarına yazdıkları tefsîrî ziyadeler olarak değinmiştir.¹²⁵ Her ne kadar Suyûtî'den önce Zerkeşî de *müdreç* kavramını ele almışsa da o, bu kavrama Kur'ân'ın anlatım üslubu bağlamında yer vermiş, bir kıraat türü şeklinde değinmemiştir.¹²⁶ Kıraat çeşitlerinden kavramsal bir tanım olarak ilk defa Suyûtî'nin *el-İtkân*'ında *müdreç kıraat* şeklinde bir tarife rastlanmaktadır. Buradan hareketle, bu kıraat çeşidinin, Suyûtî ile birlikte kıraat çeşitleri arasında yerini aldığı söylenebilir.¹²⁷ Nitekim Suyûtî'nin, kıraat türlerini ele aldığı yerde, altıncı kıraat çeşidini zikrederken “Bana zahir olduğu kadarıyla *müdreç* hadis nev'ine benzeyen altıncı bir kıraat çeşidi daha vardır ki: O da: ‘Kıraatlerde, tefsir cihetiyle yapılan ziyadeliğelerdir.’” şeklinde bir ifade kullanması zikrettiğimiz hususu teyit etmektedir.¹²⁸ Suyûtî'den sonraki ulûmu'l-Kur'ân'la ilgili eserlerde *müdreç kıraat*'in Suyûtî'nin ifadeleriyle tanıtılması bu tezi ayrıca kuvvetlendirmektedir.¹²⁹

İbn Abbas'ın, *لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ* “Rabbimizin lütfundan aramanızda size bir günah yoktur.” âyetini¹³⁰ *فِي مَوَاسِمِ الْحَجِّ* “hac mevsimlerinde” ziyadesiyle okuması¹³¹ *müdreç kıraat*e gösterilen örneklerden biridir. Yine Sa'd b. Ebi Vakkas'ın (öl. 55/675), *وَإِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً أَوْ امْرَأَةً وَوَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتُ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا الشُّسُ وَهِيَ بِيَدِ الْوَارِثِ أَوْ امْرَأَةً وَوَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتُ* “Eğer kendisine varis olunan bir erkek veya bir kadının evladı ve babası olmaz ve bir erkek veya bir kız kardeşi bulunursa, ona altıda bir düşer.” âyetindeki *أَخٌ أَوْ أُخْتُ* ifadesini *مِنْ أُمَّ* “aynı anneden”¹³² ibaresiyle beraber okuması¹³³ bu tür kıraat'e gösterilen başka bir örnektir. Bu fazlalıklar bir kıraat türü olmaktan çok tefsir amacıyla satır aralarına konulmuş izahlar şeklinde telakki edilmiştir. Ancak bu şekilde satır arası izahların sadece sahâbeye has olduğu üzerinde durulmuştur. Sahâbenin, Kur'ân'dan olmayan şeylerin Kur'ân'a karışmasından emin olduklarından âyetleri izah etmek maksadıyla özel mushaflarına bazı açıklamalar koydukları, fakat başkalarını böyle yapmaktan menettikleri nakledilmiştir.¹³⁴ Nitekim ilk dönem kıraat âlimleri de *müdreç*leri bir kıraat çeşidi saymamış, tefsîrî ziyadeliğeler olarak görmüşlerdir.¹³⁵

*Müdreç kıraat*leri, tefsir mahiyetinde değil, *arza-i ahire* gerçekleşmeden önce okunmasına izin verilen kıraat vecihlerinden sayanlar da bulunmaktadır. Bu düşüncede olanlar, bazı sahâbenin hususî mushaflarında bulunduğu zikredilen bu tarz kıraatleri bir kısım sahâbenin namazda okuduğunu ileri sürerler. Buradan hareketle bu kıraatlerin, önceleri Kur'ân olarak okundukları halde *arza-i ahire'de* neshedildiklerini, bu sebeple de istinsah edilen mushaflara konulmadıklarını belirtirler.¹³⁶ *Müdreç* kapsamında değerlendirilen kıraatler, ister tefsir amaçlı ilaveler olsun ister mensûh kıraatlerden olsun muhacir, ensâr ve ilim ehli herkesin istinsah edilen mushaflar üzerinde icmâ etmesi ve kimsenin bu mushaflara itiraz etmemesi¹³⁷ göstermektedir ki: Başta Hz. Osman ve istinsah heyeti olmak üzere sahâbe, *müdreç* ve/veya *mensûh* kıraatlerin farkındadır. Onlar bilinçli bir tercihle bu kıraatleri Mushafa almamışlardır.¹³⁸

¹²⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/7, 14, 32; ayrıca bk. Yerlikaya, “Kıraatlerin Sıhhat Kriterleri”, 197.

¹²⁵ bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/32.

¹²⁶ bk. Ebû Abdullah Bedruddin Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm (Beyrût: Dâru İhyâi Kütübî'l-Arabiyye, 1957), 3/294.

¹²⁷ bk. Fehd Rûmî, *Dirâsât fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 359.

¹²⁸ bk. Suyûtî, *İtkân*, 1/265.

¹²⁹ bk. Zürcânî, *Menâhil*, 1/431; Subhi Salih, *Mebâhis fî 'ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2000), 257; Menna' b. Halîl el-Kattân, *Mebâhis fî 'ulûmi'l-Kur'ân* (Riyad: Mektebetu'l-Me'ârif, 2000), 179; Nureddin Muhammed Itr el-Halebî, *'Ulûmu'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Şam: Matbaatu's-Sabah, 1993), 149; Nebîl, *'İlmu'l-krâât*, 45.

¹³⁰ el-Bakara 2/198.

¹³¹ Ebû Bekir Abdullah b. Ebi Dâvûd Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *Kitâbu'l-Mesâhif*, thk: Muhammed b. Abdud (Mısır: Farûku'l-Hadîse, 2002), 189; Suyûtî, *İtkân*, 1/265.

¹³² Bu kıraatin fikhî farklılıklara bakan veçhesi için bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/28.

¹³³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/28.

¹³⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/32.

¹³⁵ bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/32.

¹³⁶ bk. Ebû 'Ubeyd, *Fedâil*, 324; Yerlikaya, “Kıraatlerin Sıhhat Kriterleri”, 196-197.

¹³⁷ bk. Ebû 'Ubeyd, *Fedâil*, 324-325.

¹³⁸ Ebû 'Ubeyd, *Fedâil*, 324-325; Yerlikaya, “Kıraatlerin Sıhhat Kriterleri”, 196-197.

Sonuç

Kapalı meselelerin düğümlerini açan kavramsal ifadeler, ehemmiyetine binaen kıraat ilminde de önemli bir yere sahiptir. Farklı ilimler arasındaki usul benzerliğin kavramsal birtakım benzerliklere de yol açabilmektedir. Nitekim kıraat vecihleri yazılı Mushaf metniyle birlikte, hadisler gibi ayrıca nakil ve rivâyet yoluyla da geldiklerinden bu iki ilmin kavramları arasında benzerlik söz konusu olmuştur. Bu bağlamda kıraat çeşitleriyle ilgili bazı kavramlar, hadis usulü kriterleri göz önüne alınarak değerlendirildiğinden kısmen yanlış anlaşılmıştır. Araştırmada ulaşılan sonuca göre kıraatler genel manada makbul olan ve makbul olmayan, diğer bir ifadeyle, sahîh ve şâz şeklinde iki kısımda incelenmiştir. Sahîh kıraatler sahîh, mütevâtir ve meşhûr kavramlarıyla ifade edilmiştir. Bazı âlimler sahîh ve mütevâtir kavramlarını aynı manada kullanmışken kimileri bunlarla sadece yedi kıraati, kimileri de on kıraati kastetmiştir. Öte yandan bir kısım âlimler yedi kıraat için mütevâtir, üç kıraat için de sahîh ifadesini kullanmıştır. Ancak, tercih edilen ağırlıklı görüş, on kıraatin tamamının güvenilirlik açısından sahîh, kıraatin sıhhat kriterleri açısından da mütevâtir olduğu yönündedir. Meşhûr kavramı ise ümmet arasında şöret bulup yaygınlık kazanması itibariyle sahîh kıraatler için kullanıldığı halde yanlış bir tanımlama ve yaklaşım şekli ile bazılarınca farklı bir kıraat türü olarak ele alınmıştır. Sıhhat açısından şâz kıraatler, şâz, âhâd, müdrec, mevzû, zayıf, batıl, garîb gibi farklı kavramlarla ifade edilmiştir. Şâz kıraat türlerinden kıraat ilmini en çok ilgilendirenler, âhâd kıraat ve müdrec kıraat çeşidi olmuştur. Bu tasnife gidilirken Kur'ân'ın sıhhatini korumak maksadıyla Mushaf hattı merkeze alınmış, sıhhat şartlarından herhangi birisini taşımayan kıraat vecihi âhâd kategoride değerlendirilip şâz kabul edilmiş yahut mensûh sayılmıştır. Müdrec kıraat çeşidi için de iki durumdan söz etmek mümkündür. Bunlar ya bazı sahâbenin hususi mushaflarında bulunan tefsir kabilindeki kayıtlar veya arza-i ahire'den önce okunduğu halde son arza'da neshedilen kıraatler şeklinde değerlendirilmiştir. Dolayısıyla şâz kısma dâhil edilmişlerdir. Şâz kıraatler güvenilirlik açısından fazla tartışmaya açılmamıştır. Kıraatin sıhhat kıstaslarını sağlayamamaları nedeniyle kabul görmemiş, namazlarda okunmaları haram olduğu ifade edilerek yasaklanmıştır.

Kaynakça

- 'Askerî, Ebû Hilâl Hasen b. Abdullah b. Sehl. *Furûku'l-lüğaviyye*. thk: Muhammed İbrahim Selim. Kahire: Dâru'l-'İlim ve's-Sekâfet, 1997.
- 'İd, İsrâ Mahmûd. "et-Terâbut beyne 'ilmeyi'l-hadîsi's-şerîf ve'l-kırââtî'l-Kur'âniyye: Dirâse tahlîliyye". *Hadis Tetkikleri Dergisi* (HTD), (18/2, 2020). 75-96.
- 'Ukberî, Ebu'l-Bekâ Abdullah b. Hüseyin b. Abdullah (öl. 616/1220). *et-Tibyân fi'râbi'l-Kur'ân*. thk: Ali Muhammed el-Becâvî, 2 Cilt. Mısır: Naşir İsâ Bâbî el-Halebî, 1976.
- Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali el- Hatib (öl. 463/1071). *Târîhu Bağdâd ve züyûluhû*. thk: Mustafa Abdülkadir Ata, 24 cilt. Beyrut: Dâru Kütübî'l-İlmiyye, 1997.
- Bâz, Muhammed Abbas. *Mebâhis fi 'ilmi'l-kırâat me'a beyâni usûli rivâyeti Hafs*. Kâhire: Dâru'l-Kalem, 2004.
- Cermî, İbrahim Muhammed. *Mu'cemu 'ulûmi'l-Kur'ân*, Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 2001.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammad. *Sihâhu tâci'l-lüğâ ve sihâhu'l-'Arabî*. thk: Ahmed Abdulğafûr Attâr, 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987.
- Cürçânî, Ali b. Muhammed eş-Şerif (öl. 816/ 1414). *Ta'rîfât*. thk: Muhammed Abdurrahman el-Mer'aşlî. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 2007.
- Dağ, Mehmet. "Kıraat Terimlerindeki Anlam Kırılmaları Şâz Kavramı Örneği". *Tarihten Günümüze Kıraat İlmi*. Ankara: DİB Yayınları, 2015. 85-112.
- Dânî, Osman b. Saîd b. Osman Ebû 'Amr (öl. 444/1053). *el-Muhkem fi nakti'l-mesâhif*. thk: İzzet Hasan, Dimeşk: Dâru'l-Fikir, 1987.
- Devserî, İbrahim b. Said b. Hamd. *Muhtasaru'l-'ibârât li mu'cemi mustalahâtî'l-kırâat*. Riyad: Dâru'l-Hadreti li'n-Neşr, 2008.
- Ebû 'Ubeyd, Kasım b. Sellâm b. Abdullah el-Herevî (öl. 224/840). *Fedâilu'l-Kur'ân li'l-Kâsım b. Sellâm*. thk: Mervân el-Atiyye, Muhsin Hirâbe, Vefâ Takiyuddîn. Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 1995.
- Ebû Şâme, Şihabuddin Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim el-Makdisî. *el-Murşidu'l-vecîz ilâ 'ulûmin tete'alleku bi'l-kitâbi'l-'azîz*. thk: Tayyar Altıkulaç, Beyrût: Dâru's-Sadr, 1975.
- Ebû Şâme, Şihabuddin Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim el-Makdisî. *İbrâzu'l-me'ânî min Hurzi'l-emânî*. Beyrût: Dâru Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed (öl. 370/981). *Tehzîbu'l-luğâ*. thk: Muhammed İvaz, 15 Cilt. Beyrût: Dâru Kutubi'l-İlmiyye, 2001.
- Ferâhîdî, Ebû Abdurrahmân Halîl b. Ahmed (ö. 175/791). *Kitâbu'l-'ayn*. thk: Abdulhamid Hindâvî, 4 Cilt. Beyrut: Dâru Kutubi'l-İlmiyye, 2003.
- Fırat, Yavuz. *Tecvid ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü*. Konya: Hacıveyszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2018.
- Firûzâbâdî, Mecduddin Ebû Tâhîr Muhammed b. Yakub (öl. 817/1415). *Kâmûsu'l-muhîd*. thk: Mektebu Tahkiki't-Türâs fi Müesseseti'r-Risale. Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 2005.
- Hanay, Necattin. "Ebû'l-Fazl el-Huzâi ve 'İhtiyârâtü min kırââtî Ebî Hanîfe' Risalesi". *Mütefekkir, Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 3/5, (2016), 101-127.
- Hatîb, Abdullatif. *Mu'cemu'l-kırâat*, 11 Cilt. Dimeşk: Dâru Saduddîn, 2000.
- Hüdhüd, Hamdi Salah. *Mustalahâtü 'ilmi'l-Kırâat fi Dav'i 'ilmi'l-Mustalahi'l-Hadis*, 2 Cilt. Kahire: Darü'l-Besair, 2008.
- İtr, Nureddin Muhammed el-Halebî. *'Ulûmu'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Şam: Matbaatu's-Sabah, 1993.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed en-Nemerî. *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*. thk: Mustafa Ahmed el-Alevî, Muhammed Abdulkebir el-Bekrî, 24 Cilt. Mağrib: Vizâretu Umûmî'l-Evkâf ve Şuûni'l-İslâmiyye, 1967.
- İbn Cema'a, Ebû Abdullah Bedruddin Muhammed b. İbrahim el-Hamevî (öl. 733/1333). *Menhelu'r-râvî fi muhtasari 'ulûmi'l-hadîsi'n-Nebevî*. thk: Muhyiddin Abdurrahman Ramazan. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1986.
- İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osmân el-Mevsilî. *el-Muhteseb fi tebyîni vücûhi şevâzî'l-kırâat ve'l-izâhi anha*. Mısır: Vizâretu'l-Evkâf el-Meclisu'l-A'la li's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1999.
- İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyin Ahmed el-Hemedânî (öl. 395/1004). *Mu'cemu mekâyîsi'l-lüğâ*. thk: Abdusselâm Muhammed Hârûn. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askâlânî (öl. 852/1448). *Nühzetu'n-nazar fi tavzîhi Nühbeti'l-Fiker fi Mustalahi Ehlî'l-Eser*. thk: Abdullah b. Dayfullah er-Ruhaylî. Riyad, Matbaatu Sefîr, 2001.
- İbn Hâleveyh, Ebû Abdullah el-Hüseyin b. Ahmed el-Hemedânî (öl. 370/980). *Muhtasar fi şevâzî'l-Kur'ân min kitâbi'l-Bedî*. thk: Arthur Jeffery. Kâhire: Mektebetu'l-Mütenebbî, 1934.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükrim b. Ali Cemaluddin (öl. 711/1312). *Lisânu'l-'Arab* 15 Cilt. Beyrût: Dâru Sadr, 1994.
- İbn Necâh, Ebû Dâvûd Süleyman el-Kurtubî el-Emevî (öl. 496/1103). *Muhtasaru't-tebyîn li hecâi't-tenzîl* 5 Cilt. Medine: Mecme'u Melik Fehd, 2002.
- İbn Nedim, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshâk b. Muhammed el-Verrâk el-Bağdâdî eş-Şii (öl. 438/1047). *el-Fihrist*. thk: İbrâhim Ramazan. Beyrût: Dâru'l-Marîfe, 1997.
- İbn Salâh, Ebû 'Amr Osman b. Abdurrahman. *Ma'rifetu envâ'i 'ulûmi'l-hadîs Mukaddimetü İbn Salâh*, thk: Nureddin İtr, Beyrût: Dâru'l-Fikr el-Muasır, 1986.

- İbnü'l-Cezerî, Şemsuddin Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. Yusuf (öl. 833/1429). *en-Neşr fi'l-kırâati'l-'aşr*. thk: Şeyh Zekeriyya 'Umeyrât, 3 Cilt. Beyrût: Dâru Kütübi'l-İlmiyye, 2011.
- İbnü'l-Cezerî, Şemsuddin Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. Yusuf. *Müncidu'l-mukriîn ve mürsidu't-tâlibîn*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.
- Kâsımî, Muhammed Cemaluddin b. Muhammed Said b. Kasım el-Hallak (öl. 1332/1914). *Kavâ'idu't-tahdîs min fûnûni'l-hadîs*, Beyrut: Dâru Kutubi'l-İlmiyye, 1961.
- Karaçam, İsmail. *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri ve Mütevâtir Kıraatların Yorum Farklılıklarına Etkisi*. İstanbul: İFAV, 2013.
- Kastallânî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr (öl. 923/1517). *Letâifu'l-işârât li fûnûni'l-kırâât*, thk: Merkezi'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, 10 Cilt. Medine: Mecme'u Melik Fehd li Tibâeti'l-Mushaf, 2013.
- Kattân, Menna' b. Halîl (öl. 1420/1999). *Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. Riyad: Mektebetu'l-Me'ârif, 2000.
- Keşmîrî, Muhammed Enver Şâh el-Hindî. *'Arfü's-şezî şerhu Süneni't-Tirmizî*. Tashih: Mahmud Şakir. Beyrût: Dâru't-Türasi'l-Arabî, 2004.
- Keşmîrî, Muhammed Enver Şâh el-Hindî. *İkfârü'l-mülhidîn fi zarûriyyâti'd-dîn*. Pakistan: Meclisu'l-İlmî, 2004.
- Korkut, Ramazan. "Fıkıh Usulü Açısından İlahî Hitabı Anlamanın Dilbilimsel Çerçevesi". *Dergiabant 9/1* (Mayıs 2021): 226-261.
- Mekkî, Ebû Muhammed b. Ebî Tâlib el-Kaysî. *el-İbâne 'an me'âni'l-kırâât*. thk: Abdulfettah İsmâil Şelebî. Mısır: Dâru'n-Nehda, 1960.
- Mes'ûl, Abdulali. *Mu'cemu mustalahâti 'ilmi'l-kırâati'l-Kur'âniyye*. Kâhire: Dârusselâm, 2007.
- Nebîl, İbn Muhammed İbrahim Âl-i İsmâil. *İlmü'l-kırâât neş'etuhu etvâruhu eseruhu fi 'ulûmi's-şer'iyye*. Riyad: Mektebetu't-Tevbe, 1998.
- Nevevî, Ebû Zekeriyya Muhyiddin Yahya b. Şeref (öl. 676/1278). *et-Takrîb ve't-teysîr li ma'rifeti süneni'l-Beşîri'n-Nezîr fi usûli'l-hadîs*. thk: Muhammed Osman el-Haşet. Beyrut: Dâru Kitâbi'l-Arabî, 1985.
- Nüveyrî, Ebu'l-Kasım Muhammed b. Muhammed Muhibbuddin. *Şerhu Tayyibeti'n-neşr fi'l-kırâati'l-'aşr*. thk: Mecdî Muhammed Sürûr, 2 Cilt, Beyrût: Dâru Kutubi'l-İlmiyye, 2003.
- Râfî'î, Mustafa Sadık b. Abdurrezzak b. Said. *I'câzu'l-Kur'ân ve'l-belâğatu'n-Nebeviyye*. Beyrut: Dâru Kütübi'l-İlmiyye, 2005.
- Râzî, Zeynuddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdulkâdir (öl. 666/1268). *Muhtâru's-sihâh*. thk: Yusuf Şeyh Muhammed. Beyrût: Mektebetu'l-Asriyye, 1999.
- Rûmî, Fehd b. Abdurrahman b. Süleyman. *Dirâsât fi 'ulûmi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Riyâd: Mektebetu Melik Fehd, 2005.
- Salih, Subhi. *Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2000.
- Sehâvî, Ebu'l-Hasan Alemüddin Ali b. Muhammed b. Abdussamed. *Cemâlu'l-kurrâ' ve kemâlu'l-ikrâ'*. thk: Mervân Atiyye, Muhsin Hirâbe. Beyrût: Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, 1997.
- Sicistânî, Ebû Bekir Abdullah b. Ebî Dâvûd Süleyman b. Eş'as (öl. 316/929). *Kitâbu'l-Mesâhif*. thk: Muhammed b. Abduh. Mısır: Farûku'l-Hadîse, 2002.
- Sinîkî, Zeynuddin Ebû Yahya Zekeriyya b. Muhammed el-Ensârî (öl. 926/1520). *Fethu'l-bakî bi şerhi Elfiyeti'l-'Irâkî*. thk: Abdullatif Hemim, Mâhir el-Fahl 2 Cilt. Beyrut: Dâru Kutubi'l-İlmiyye, 2002.
- Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâleddin. *el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*. thk: Muhammed Ebul Fadl İbrâhîm, 4 Cilt. Kahire: Hey'etu'l-Mısriyye el-Amme li'l-Kitâb, 1974.
- Tayyâr, Musaid b. Süleyman b. Nasr. *Muharrar fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. Cidde: Merkezi'd-Dirâsât ve'l-Ma'lûmati'l-Kur'âniyye, 2008.
- Ünal, Mehmet. "Kıraat Kriterleri Bağlamında Kıraatlerin Tevatürü Meselesi ve Şia'nın Buna Bakışı". *Milel ve Nihal İnanç Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 8/3, (Eylül-Aralık 2011), 77-114.
- Yerlikaya, Cafer. "Kıraatlerin Sihat Kriterlerinin Değerlendirilmesi". Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Doktora Tezi, 2021.
- Yıldız, Süleyman. *İmâmiyye Şîası'nın Kıraat Tasavvurları Klasik Dönem Tâsî-Tabersî Örneği*. Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2020.
- Zerkeşî, Ebû Abdullah Bedruddin Muhammed b. Abdullah (öl. 794/1392). *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, 4 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi Kütübi'l-Arabiyye, 1957.
- Zürkânî, Muhammed Abdulazim (öl. 1367/1948). *Menâhilu'l-'irfân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk: Fevâz Ahmed Zemerlî, 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, 1995.